

Modern Türk Dillerinin Eř Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri*

Claus Schönig

Çev. İsa Sarı**

1. Ortak Türkçe (Common Turkic) ve Yaygın Türkçe (Norm Turkic)

Bütün Türk dillerinde mevcut olan veya bu dillerin birinde, bazılarında ya da birçoğunda yokluğunun nedenleri açıklanabilen bir özellik, “Ortak Türkçe” özellik olarak adlandırılır: **al-* ‘almak’ eylemi, birden ona kadar olan sayılar veya geçmiş zaman eki **-DI* gibi. Zamir *n*’si ya da sadece Eski Türkçe ve Çuvaşçada bulunan onluk sayı biçimleri gibi kaybolan ya da önemli ölçüde değişen bazı unsurlar ise Genel Türkçe özellik olarak yeniden tasarlanabilir. Diğer muhtemel Genel Türkçe özellikleri burada sıralamak mümkün değildir. Bu unsurlar yeterince belirgin olmadığından, Türk dünyasına ait bir sınıflandırmada bunları kullanmak da herhangi bir fayda sağlamayacaktır. Bu bakımdan, sınıflandırmada farklı ölçütler geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

Yaygın Türkçenin özellikleri sayısal olarak tanımlanmıştır. Bir özellik sadece Türkiye Türkçesi, Azerice, Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Türkmençe ya da Modern Uygurcada değil, Tuvaca veya Sarı Uygurca gibi birbirinden uzak bir görünüm arz eden Türk dillerinde de görülmekte ise, bu özellik Yaygın Türkçenin bir özelliği olarak tanımlanır. Yaygın Türkçe özellikler gösteren Türk dilleri, genetik dizi (zincir) oluşturan geniş bir ortak özellik kümesiyle birbirlerine bağlıdırlar. Yaygın Türkçenin üyeleri, az ya da çok, Ana Türkçe söz başı **h-* sesinin kaybolması, söz başında *ç-* : *y-* zıtlaşması, çokluk eki *+lAr* ’ın görülmesi, *-p* zarf-fiil ekinin mevcudiyeti, şart çekiminde *-sAr* ekinden gelişen biçimlerin kullanılması ve *-ZUn*’dan gelişen teklik üçüncü şahıs emir kipi ekine sahip olunması gibi özellikler taşırlar (bkz. Tablo 3).

2. Merkezî Türkçe (Central Turkic) ve Kıyı Türkçesi (Border Turkic)

Eski Türkçe *adağ* ‘ayak’ sözüyle örneklendirilen Ana Türkçe *-d(-)* sesinin *-y(-)* olarak deęiřtięi tüm Türk dillerini Merkezî Türkçe içerisinde

* Claus Schönig, “The Internal Division of Modern Turkic and Its Historical Implications”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 52 (1), 1999, pp. 63-95.

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, isasari.tr@gmail.com

değerlendirmekteyim. Merkezî Türkçenin diğer özellikleri arasında, **kim* şeklinde tasarlanabilecek soru zamirinin biçimleri, *toğ-* ‘doğmak’ ve *ket-* ‘gitmek’ eylemlerinin kullanımı, birinci çoğul şahıs eki *-mIz*’ın görülen geçmiş zamanda ve şart kipinde *-K* biçimine dönüşmesi ve *+IKK* ekiyle yokluk eki *+sIz*’ın varlığı yer almaktadır. Merkezî Türkçenin tüm üyeleri Yaygın Türkçe içerisinde değerlendirilir. Merkezî olmayan Türk dilleri ise “Kıyı Dilleri” olarak adlandırılmaktadır.

Kıyı Dilleri, Yaygın Türkçe içerisinde değerlendirilmeyen üç gruptan ve bazı Yaygın Türkçe dillerden oluşur. Eski Türkçe *-d(-)*, Yaygın Türkçe kapsamında olmayan Çuvaşçada *-r(-)*, Halaççada *-d(-)* ve Lena grubu Türk dillerinde (Yakutça ve Dolganca) *-t(-)* şeklinde görülmektedir. Kıyı dillerinin Yaygın Türkçe kapsamındaki şöyledir: *(-d(-)*’li) Sayan grubu Türk dilleri, Çulım ağzı ve Yenisey¹ grubu Türk dillerinin bazı kısımları, Sarı Uygurca ve Fu-yü Türkçesi *(-z(-))*. Özellikle Yenisey grubu Türk dilleri ve Fu-yü Türkçesi birbirlerine daha yakın durumdadırlar (bkz. Schönig 1998b). Ayrıca Sarı Uygurca, Sayan grubu Türk dilleri, bilhassa Tuvaca ile benzerlikler göstermektedir. Hem *azağ* hem de *(h)adağ-* grubu Türk dilleri, Eski Türkçe *-G-* sesini (*tağlığ* ‘dağlı’ örneğinde olduğu gibi) korumakta ve daha pek çok eskicil özellik barındırmaktadırlar (bkz. bölüm 2.2 ve 2.2.2). Bunların yanı sıra, Kıyı Dillerinde, yukarıda bahsedilen Merkezî Türkçe özelliklerin pek çoğu bulunmamaktadır. Özellikle Çuvaşça, Halaçça ve Kuzey-Doğu Türk dilleri (Güney Sibiryası ve Lena grupları) Eski Türkçe *-yUr* ile ilişkili ünlü sonrası geniş zaman biçimlerine ve yine ‘üzengi’ sözcüğü için kullanılan Eski Türkçe biçimden daha eskicil bir görünüm arz eden şekillere sahiptirler (ayrıca bkz. tablo 4 ve tablo 5).²

2.1. Merkezî Türkçenin Eş Zamanlı Tasnifi

Merkezî Türkçe üç ana gruptan oluşmaktadır: Oğuz, Kıpçak ve Güney-Doğu Türkçeleri. Bu üç grup, genetik olarak aynı ana birliğin uzantılarıdır. Salarca, Altayca ve ağızları, Çulım ağzı ve Yenisey grubu Türk dillerinin bazı kısımları (bkz. 1. dipnot) *-d(-)* > *-y(-)* değişimini göstermeleri dolayısıyla Merkezî Türkçe içerisinde değerlendirilirler, fakat bunlar, aynı zamanda pek çok sıra dışı ve eskicil özellikler de taşımaktadırlar. Örneğin Salarca, *+niyi* ilgi durumu ekine sahiptir (bkz. tablo 4 ve tablo 5). **sünök* ‘kemik’ sözcüğünden gelişen biçimlerde ünlüler arası genizsilliğin ve *+çI* kılıcı ad (*agent noun*) biçimlerinin dağılımı, doğrudan bu üç grupta ilişkilendirilir ve Özbekçenin

1 Hakaşçanın bir varyasyonu olan Şorca ile Aşağı Çulım ve Kondoma diyalektleri **-d(-)* > **-y(-)* gelişimini göstermektedir.

2 Eski Türkçe *-yUr* biçim birimi Halaççada *-yUr* (Doerfer 1988), Lena Türkçesinde *-I:r*, Hakaşçada *-ir* biçimlerinde görülmektedir. Şorçada ve Sayan grubu Türk dillerinde son sesteki ünlülerin niteliği, büzülmenin niteliğini belirlemektedir. Çuvaşça içinse Johanson 1976, s. 135’e bakınız.

Kıpçakça arka planı hakkında da ipuçları vermektedir (bkz. tablo 1).

Merkezî Türkçeyi oluşturan üç ana grup, Eski Türkçe *taglıg* sözcüğünün bu gruplarda aldığı biçime göre eş zamanlı olarak bölümlenebilir. Bir bütün hâlinde *tag* > *tav* gelişimi göstermesi, Kıpçakçanın iki alt gruba ayrılışını desteklemektedir: Batı-Merkez Kıpçakçası (*tavlı*) ve Kırgız Kıpçakçası (*to:lu:*). ‘Ağlamak’ eylemi için kullanılan sözcüğün dağılımı da bu bölümlmeyi destekler niteliktedir (bkz. tablo 1). Bunun yanı sıra, Kırgız Kıpçakçası (Kırgızca ve Altayca), fonotaktiksel bağlamda diğer Kıpçak dillerinden farklı özellikler sergilemektedir (bkz. 4.4.1). Batı-Merkez Kıpçakçası; Batı Kıpçakçası, Uzak Batı Kıpçakçası (Karayca ve Mişer Tatarcası), Volga-Ural-Kafkas Kıpçakçası (Tatarca, Başkurtça ‘=Volga-Ural K.’, Karaçay-Balkarca ve Kumukça ‘=Kafkas K.’) ve Merkez Kıpçakçası (Karakalpakça ve Kazakça) alt gruplarından meydana gelmektedir. Batı Oğuzcasının (Osmanlı Türkçesi) etkisi altında kalan Kırım Tatarcası da bir Batı Kıpçak dilidir. Volga-Ural Kıpçakçası (Tatarca ve Başkurtça), Çuvaşça için ana etki dili durumundadır ve *+(I)ηlz* yerine *+(I)Glz* ikinci çoğul kişi iyelik eki ile *saç* sözcüğünün ön ünlülu biçimlerine (*saç* > *çaç* > *çeç*) sahiptir (ayrıca bkz. 4.4). Merkez Kıpçakçası, örneğin, enklitikleşme eğilimindeki **menen* ve biçimleri ile karakterize edilebilir (diğer Kıpçakça alt gruplar, bütün gruplar içerisinde görülen **bi(r)le(n)* dışında, **(+)mInAn* biçimlerine sahiptir). Genel itibarıyla Merkez Kıpçakçası, Kırgız Kıpçakçası ve Güney Sibiry Türk dilleri on beşinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar Oyratçanın etkisi altındaydı. Bu bölgesel etkiler sonucu ortaya çıkan özellikleri dolayısıyla Kırgız Kıpçakçası, Kuzey-Doğu Türkçesinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir (bkz. 4.4.1). Daha sonraki dönemlerde Güney Sibiry Türk dillerinin etki alanında kalan Sibiry Tatarcası ise Merkez ve Volga-Ural Kıpçakçalarının karışık bir alt grubu olarak değerlendirilebilir. Dahası, Güney Sibiry Türk dillerinde de Kıpçakvari unsurlar görülebilmektedir (bkz. 4.4.2.3). Özellikle Lena grubu Türk dillerinde ve Kıpçakçada ünlüler arası durumdaki *t* sesi korunmakta, *p* ve *K* sesleri ise zayıflamış hâldedir. Bunun yanı sıra fonotaktiksel kurallar bütünü dâhilinde bazı yapısal benzerlikler de görülmektedir. Bir ön ünlü ile bir zayıf ünsüzden oluşan, bir unsuru da dudaksız olan ilk hecelerin gelişimi de Kıpçakçanın iç tasnifi için önemli bir hareket noktasıdır. Bu ses grupları üy biçiminde birleşmiş ve Volga-Ural Kıpçakçasında öy şekline gelişmiştir. Uzak Batı Kıpçakçasında ise söz sonunda *-v* bulunduran varyantlara rastlanmaktadır (bkz. Berta 1989). Kırgız Kıpçakçasında uzun ve yuvarlak ünlülu biçimlerle zıtlaşan üy biçimi de göze çarpmaktadır. Güney-Doğu Türk dillerinden Modern Uygurca ve Özbekçe, Batı-Merkez Kıpçak dilleri görünümündedir, fakat Özbekçe *ev* yapısını üy’e kalıcı olarak değiştirmiştir. Oğuzca, özellikle Batı Oğuzcası, bu yapının korunmasında daha tutucudur. Yaygın Türkçe kapsamında olmayan Türk dilleriyle birlikte Oğuzca ve bazı Modern Uygurca diyalektler,

**sünök* ‘kemik’ örneğinde olduğu gibi, ünlüler arasındaki genizsilliği koruma eğilimindedirler (Azerice *sümük*, Türkmençe *sünk*).

Yukarıda ele alınan ses gruplarındaki ve kılıcı addaki mevcut durumda belirtildiği üzere, Özbekçenin Kıpçakça ile Güney-Doğu Türkçesi arasındaki pozisyonu, modern öncesi Batı-Merkez Kıpçakçasına ait **tağlı* yapısının Özbek yazı dilindeki *tâgli* görünümüyle açıklanabilir. *i* : *ı* zıtlığının ortadan kalkması (muhtemelen İran dilleri etkisiyle) ve zamir *n*’inin görülmemesi gibi birtakım özellikler, bölgesel etki bağlamında Özbekçeyi Güney-Doğu Türkçesi ile ilişkilendirir. Günümüzde Güney-Doğu Türkçesinin en belirgin temsilcisi Modern Uygurcadır ve Özbekçenin aksine +*DAn* yerine +*DIn* ayrılma durumu ekine sahiptir.³ Güney-Doğu Türkçesi pek çok bakımdan Kıpçakçaya benzemektedir. Türkçenin kuzeydeki, güneydeki, batıdaki ve doğudaki kısımlarına nazaran Güney-Doğu Türkçesi (bkz. 4.3 ve 4.4) sık sık bir geçiş dili görünümünü alır ve daha fazla Doğu Türkçesi özelliği barındırır. Ayrıca Modern Uygurca, Halaçça ile de ortak bazı özelliklere sahiptir (bkz. 3.3.).

Hâlihazırda belirtilen özelliklerin yanı sıra, (Çuvaşça gibi, bkz. 3.1) Oğuzca da, +(C)V... yapısındaki (Eski Türkçe ilgi durumu eki +(n)In’da olduğu üzere) eski biçimleri korumuş, fakat buna ek olarak, aynı yapıda yenilerini de üretmiştir. Modern Türk dillerinin büyük bir kısmında görülen ve yön bildiren *qay-* gövdesinden türetilmiş soru zamirine karşılık Oğuzca, (*ne* kökünden türetilen) *nerede* gibi biçimlere sahiptir. Öte yandan Azericede, **ka(n)* ve +*rA* unsurlarından oluşan *hara* biçimi görülür (ayrıca aşağıya bkz.). Modern Uygurcada ise hem *ne* hem de *qay-* köklerinden türetilmiş *nede* ve *qayerde* zamirleri mevcuttur.

Oğuzca; Batı Oğuzcası ve Doğu Oğuzcası (esasen Türkmençe ve Horasan Türkçesi) olmak üzere ikiye ayrılabilir.⁴ Batı Oğuzcası, yönelme durumu eki +(y)A ya da zarf-fiil eki -(y)Ip örneklerinde olduğu gibi, ünlüyle bitip ünlüyle başlayan biçimler arasında ortaya çıkan *y* bağlantı ünsüzüne sahiptir. Bunun aksine Türkmencede, zıtlasma sonucu ortaya çıkan uzun ünlüler görülür. Batı Oğuzcası Eski Türkçe *bedük* ‘büyük’ sözcüğündeki ünlülerin her ikisini de yuvarlaklaştırmıştır. Uzun ünlüler Türkmencede korunmaktadır. Batı Oğuzcasında ise birkaç örnekte bulunmakla birlikte, uzun ünlülü tasarlanan sözcüklerin sonundaki tonsuz ünsüzlerin ünlüyle başlayan ek almaları durumunda tonlulaşmaları gibi belli başlı bazı durumlarda seslik izler bırakmışlardır (bkz. 2.2).

Azerice, Farsça ile yoğun bir ilişki içerisindeydi. Türkiye Türkçesi buna ek olarak Yunanca ve Balkanlardaki diğer Hint-Avrupa dilleri ile; Gagavuzca ise Slav dilleriyle etkileşim hâlindeydi. Bu tür etkiler sonucunda, (bilhassa Azerice

3 +*DIn* ~ +*DIn* biçimleri Aşağı Çulım ve Altaycanın Kuu diyalektlerinde de görülmektedir.

4 Oğuzcanın daha detaylı eş zamanlı tasnifi için Doerfer 1990’a bakınız.

ve Gagavuzcada) son derece karmaşık şart biçimleri ya da sayı ifade eden yüklem gibi özellikler ortaya çıkmıştır. Batı Oğuzcasında, Eski Türkçe *bedük* > Az. *böyük*, TT. *büyük* ‘büyük’ örneğinde olduğu gibi ilk hecedeki dar/geniş ünlülerin durumu, birinci çoğul şahıs eki *-(I)K*’ın Türkiye Türkçesinin aksine görülen geçmiş zaman ya da şart kipi dışındaki biçimlere de nüfuz etmesi, söz başı *b-* sesini takip eden geniz ünsüzlerinin etkisiyle genizsilleşmesi gibi hususlar Azerice ile Türkiye Türkçesi arasındaki ayrımı ortaya koyabilir. Ayrıca yine Batı Oğuzcasında *(b)i(r)le(n)* ‘ile’ edatı Türkiye Türkçesi yazı dilinde *ile* şeklinde kullanılır, fakat bazı Anadolu ağızlarında *bile* ya da *birlen* biçimlerine de rastlanılabilmektedir. Aynı yapının ekleşmiş biçimi olan *+(y)le(n) ~ +(y)lA(n)* ise yine pek çok ağızda, hatta Halaççanın konuşulduğu bölgelerde dahi görülebilir.

Ünlülerden sonra ortaya çıkan *-nI* belirtme durumu eki ya da *-mAr* olumsuz geniş zaman biçimi gibi belli başlı bazı unsurlar, Türkiye Türkçesinde bulunmamasına karşın Gagavuzca, Azerice ve Türkmencede görülebilir. Eski Türkçe *kadıt-* ‘dönmek’ eylemi ile öz kökünden türeyen dönüşlülük zamirleri gibi yapıların büyük çoğunluğu geri kalan Merkezî Türk dillerinde ortaktır. Yeterlilik çekiminin olumsuzunu ifade etmek için Gagavuzca ve Türkiye Türkçesi, Eski Türkçe *-A u-* birleşik eylem yapısını *-(y)AmA-* içerisinde barındırmakta, olumlu yeterlilik içinse *-A bil-* yapısını kullanmaktadır. Azericede ise olumsuz yeterlilik Kıpçakçada, Güney-Doğu Türkçesinde ve Çuvaşçada olduğu gibi *-A bil(-me-)* şeklinde ifade edilmektedir. Türkmence bu çekim için *-p-* zarf-fiil ekini taşıyan biçimleri de kullanmaktadır.

Türkmence, bünyesinde kendisini Batı Oğuzcasından ayıran ve Merkezî Türkçe ile *-GAN-* grubu Türk dillerine yaklaştıran bir takım özellikler barındırmaktadır. Örneğin *ev* ses grubunda olduğu gibi, dudak ünsüzünün niteliği ünlüye de aktarılmakta ve dolayısıyla *öy* gibi sonuçlarla karşılaşılabilir. Batı Oğuzcasının aksine, bazen ilk hecenin sonundaki *G* sesinin korunduğunu görebilmek de mümkündür. Dahası Türkmence, pek çok *-GAN-* grubu Türk dili gibi (bkz. 4.1) *-mİş* sıfat-fiil eki yerine *-An* (< *-GAN?*) kullanmakta, zarf-fiillerde ünlülerden sonra *-y-* biçimlerini göstermekte, olumsuzluk zarf-fiili *-mA-(yI-)B* yerine **mAyIn* yapısından türemiş biçimleri kullanmakta ve tamlananı özne olan ve olmayan sıfat işlevli yan tümceler için aynı şekli çekimlemektedir. Bu Türkmence özelliklerden bazıları Orta Asya Türk dilleri özelliklerine dayanan Oğuzca unsurlarla şekillenmiştir. Nitekim Türkmence, Eski Türkçe *n*’nin seslik izlerini taşısa da, Batı Oğuzcası ve Halaççadaki *han-* türevlerinin aksine Eski Türkçe *kaño* ‘hangi’ zamirinin *y*’li *haysı* biçimine sahiptir. Henüz tamamlanmamış, sürmekte olan bir hareketi ifade etmek için sınırlılık bildiren (*intraterminal*) *-yAn*, tamamlanmış bir hareketi ifade etmek içinse *-An* sıfat-fiilini kullanır. Aynı durum geniş zaman *-(A)r* ve yenilenmiş şimdiki zaman

-yAr için de geçerlidir ve y her iki durumda da zıtlık oluşturur. Bu bakımdan Türkçeye, Oğuzcaya mahsus, Kıpçak(vari) ve Güney-Doğu Türk dillerindeki *-A tur- yapısının kullanılmasına benzer *-A yori- 'tan türemiş sınırlılık gösterenini kullanmaktadır. Batı Oğuzcasında rastlanılmayan Eski Türkçe ı:d- ve ondan türemiş ı:du ber- 'göndermek' eylemini Türkmencede (yardımcı olmayan) *iber-* 'göndermek' ve yardımcı *goyber-* < **koyu ber-* eylemleri temsil etmektedir. Dahası Türkçeye, Orta Asya Türkçesinde hareket türlerini ifade etmek için kullanılan birleşik eylem yapılarını kendisine adapte etmiştir. Tüm bu özellikler, Türkmencede ya korunmuş ya da bölgesel etkiler sonucunda görülmeye başlanmıştır (bkz. 4.2 ve Schönig 1997a, 1997b).

2.2. Arkaik Türk Dilleri Olarak Oğuzca ve Salarca

Birtakım eskicil özellik grubu, genel olarak Kıyı Dillerinde ve Merkezî Türkçe içerisinde değerlendirilen Oğuzca ile Salarcada görülür. Örneğin, Eski Türkçe *elig* 'el' sözcüğünün en eskicil biçimleri, aynı anlamda ve iki heceli olarak Lena grubu Türk dillerinde, Çuvaşçada, Fu-yü Türkçesinde, Sarı Uygurcada ve dağınık bir şekilde de Modern Uygurcada yaşamaktadır. Oğuzca, Halaçça ve Salarca, tek heceli *el* biçimini kullanmaktadır. Modern Türk dillerinin pek çoğunda ise, bunun yerine hem 'el' hem de 'kol' anlamında kullanılan *kol* yaygınlaşmıştır. 'Dudak' için Oğuzca, Halaçça, Çuvaşça ve Salarcada **to:ta:k* sözcüğünden gelişen biçimler, Lena Türkçesinde *uos* (<*ağız?*), Sarı Uygurcada ise, çoğunlukla *erin* biçimine sahip diğer dillerin aksine *damsəy* tercih edilmektedir. Lena Türkçesinde, Halaççada ve Türkmencede uzun ünlüler aynen ya da ikiz ünlüler şeklinde korunmuş, özellikle **ö:* ünlüsü Çuvaşçada (*ĩ*) *va* şeklinde yaşamıştır. Batı Oğuzcası, Sayan grubu Türk dilleri, Salarca ve Sarı Uygurca ise ünlü uzunluğunun belli başlı durumlarda ortaya çıkan belirtilerini taşımaktadırlar (bkz. Johanson 1986). Batı Oğuzcasında, Lena Türkçesinde, Halaççada ve Salarcada -*mİş* sıfat-fiili hâlen kullanılmakta, fonksiyonu daralmış olarak da bazı Orta Asya Türk dillerinde görülmektedir. Lena Türkçesindeki belirtme durumu eki *+(n)I* ya da Salarcadaki yönelme durumu eki *+(G)A* gibi *+(C)V* tipindeki durum ekleri genellikle Oğuzca ve Çuvaşçada yaşamakta, dağınık olarak da diğer Türk dillerinde yer almaktadır (ayrıca bkz. tablo 4).

2.2.1. Oğuzca ile Kıyı Dillerinin Ortak Özellikleri

Oğuzcanın ve kıyı dillerinin ortak özellikleri arasında, Ana Türkçe **hürün* 'beyaz' sözcüğünün (Lena Türkçesi, Karagasça, Halaçça ve Anadolu ağızlarında) korunması, Ana Türkçe *ń* sesinin genizsilliğinin devam ettirilmesi (kısmen Halaççada, Lena-Sayan grubu Türk dillerinde ve Oğuzcada) ve **sünök* 'kemik' örneğindeki *η* sesinin korunması (Oğuzca, Çuvaşça, Lena grubu Türk

dilleri ve Modern Uygurcanın ağızlarında) gösterilebilir. Batı Oğuzcasında, Halaççada, Yenisey Türkçesinde ve Fu-yü Türkçesinde *ev ses grubunun yuvarlak ünlülü biçimleri de bulunabilir. Türkiye Türkçesi, Güney Sibiry Türk dilleri, Çuvaşça ve Lena grubu Türk dilleri, Merkezî Türkçede hâlen kullanılan öz+ yapısındaki dönüşlülük zamirine ve *ıayt-* < *ıadıı-* ‘dönmek’ eylemine sahip olmamaları dolayısıyla birbirleriyle ilişkilidir (bkz. tablo 5).

2.2.2. Yaygın Türkçe Dışı Türk Dilleri ile Oğuzcanın Ortak Özellikleri

Bir başka özellik grubu, kıyı dillerinde mevcut olmamasına rağmen Yaygın Türkçe dışı Türk dillerinde ve Oğuzcada bulunmaktadır. Tüm Yaygın Türkçe dışı Türk dilleri ve (birkaç istisna dışında) Oğuz dilleri, Eski Türkçe -*gUr-* ettirgen çatı ekini ya da bu ekten türemiş biçimleri korumuş, diğer modern Türk dillerinin aksine -*GVz-* ya da -*GVt-* biçimlerini geliştirmemiştir (bkz. Schönig 1999a). Sadece Batı Oğuzcası ve Halaçça, sıfat tümcelerinde -*DOK*’u düzenli olarak kullanmaktadır. Halaçça, Türkiye Türkçesi ve Lena grubu Türk dilleri *bul-* eylemini korurken, diğer gruplar aynı hareket için *ıap-*’ı benimsemiştir. Halaçça, Lena grubu Türk dilleri ve Oğuzca, olumsuz sıfat-fiil eki -*mAdOK* yapısını hâlâ kullanmakla beraber, sadece Gagavuzca ve Lena grubu Türk dilleri -*mİş* ve -*DOK* ile -*mADOK* arasındaki olumlu-olumsuz karşıtlığını göstermektedir. Sadece Türkmence ve Lena grubu Türk dilleri emir kipi çekiminde -*(I)ı* ekini ikinci çokluk kişinin tek eki olarak kullanmaktadır. -*GAn* grubu dillerden farklı olarak (bkz. 4.1), Eski Türkçe *ıenrı* sözcüğünden gelişen biçimler Oğuzca, Çuvaşça ve Lena grubu Türk dillerinde art ünlülü olarak görülmektedir (bkz. Doerfer 1965, s. 577-585). Oğuzca, Halaçça ve Çuvaşça, -*mA(K)* isim-fiil ekinden meydana gelen birleşik eylem yapılarını barındırmakta (örn: *yapmaya başla-*) ve ortak gereklilik kipi ekini kullanmaktadır [Oğuzca -*mAll*, Çuvaşça -*mAllı*, Halaçça -*mAlU(G)*]; Tatarcada ya da Özbekçede yer alan buna benzer yapılar ise Osmanlıca etkisi altında gelişmiş olabilir.

3. Yaygın Türkçe Dışı Türk Dilleri

Yaygın Türkçe dışı Türk dilleri; Çuvaşça, Lena grubu ve Halaççadan meydana gelir. Bu dillerin Yaygın Türkçe kapsamındaki Türk dillerine göre en çok sapma göstereni Çuvaşçadır. Lena Türkçesi ve Halaçça daha az sayıda Yaygın Türkçe dışı özellik gösterir, Yaygın Türkçenin özel yapılarını da sıklıkla barındırırlar (bkz. tablo 3).

3.1. Çuvaşça

Çuvaşça, Bulgar Türkçesinin tek temsilcisi durumundadır. Çokluk

eki olarak *+sem* ve üçüncü kişi emir eki içinse *-(t)İr* kullanır. *-p* yerine Eski Türkçe şart eki *-sAr* ile bağlantılı olabilecek *-sA* zarf-fiil ekine sahiptir. Eski Türkçe *-d(-)* sesini *-r(-)* 'ye geliştirmesi, yine Eski Türkçe **ö*: ünlüsünü (*İ*)*va* ses grubu içerisinde barındırması, 'el' için iki heceli *alİ* biçimini kullanması, soru zamirinin **kem* kökünden türetilen varyantına sahip olması, *ket-* ile *toğ-* yerine *kay-* 'gitmek' ile *şura-* 'doğurmak' (< **yara-*) eylemlerini çekimlemesi, *-DI* geçmiş zaman ekiyle beraber *+mIz* birinci çokluk kişi ekini işletmesi vb. özellikleri dolayısıyla kıyı dilleri gibi davranır. Oğuzca ya da Lena grubu Türk dilleri gibi *tenri* 'tanrı; gök' sözcüğünden gelişen damaksıl *turİ* < *tanrı* ~ *tağrı* biçimine sahiptir. Çuvaşça, başka hiçbir Türk dilinde görülmeyen karakteristik özellikleri dolayısıyla da ayrı bir önem taşımaktadır. Bu özelliklerden bazıları şöyledir: 'Ağlamak' için *yër-* eylemini çekimlemesi, isimlerden eylem türetmek amacıyla *tu-* yardımcı eylemini kullanması, *tavrĭn-* (Eski Türkçe *teğzin-* 'dönmek') eylemine sahip olması ve dönüşlülük zamirleri için *hĭ+* temel biçimini barındırması (ayrıca bkz. tablo 4 ve 5).⁵

Çuvaşça, *ı:d-* 'göndermek' eylemini *yar-* şeklinde koruması ve Eski Türkçe *y-* sesini *ş-*'ye değiştirmesi dolayısıyla Kuzey Türk dilleri içerisinde de değerlendirilebilir; fakat bu ve bunun gibi değişimler bölgesel etki kapsamında incelenmelidir (bkz. Róna-Tas 1982a). Esasında, Kuzey Türk dillerinin diğer pek çok özelliği Çuvaşçada görülmez (bkz. 4.4). Doğu Türkçesi gibi Çuvaşça da Eski Türkçe olumsuz geniş zaman koşacı *ermez*'i (>Çuv. *mar*) korumuştur ve aynı zamanda 'ağaç' (*yıvĭš*) ve 'yirmi' (*şĭrĕm*) için Batı Oğuzcasında görülen biçimlere sahiptir. Çuvaşça ile Batı Oğuzcası arasındaki diğer bazı benzerlikler ise her ikisinin de *birak-* eylemine sahip olmaları ve söz sonundaki *-G* sesini düşürmeleridir (bkz. tablo 6).

Bunların yanı sıra Çuvaşça, **sĭnĕk* > *şĭmĭ* 'kemik' örneğinde olduğu gibi *-ŋ-* sesindeki genizsilliği ve (C)V tipindeki Eski Türkçe ilgi durumu eki yapısını korumakta, 'dudak' için *tuta* sözcüğünü, gereklilik çekimi için *-mAllĭ* biçimini ve bir hareket başlangıcını tasvir etmek için *-mA pušla-* birleşik eylem yapısını⁶ kullanmaktadır. Tüm bu özellikler, Çuvaşça ile kıyı dilleri ve Oğuzcanın ortak özellikleri arasındadır. 'Göbek' anlamındaki *kĭvapa* < **kö:bek* sözcüğünün hem Oğuzcada hem de Çuvaşçada var olması ise, sadece ikisi arasındaki ortak özellik olarak tanımlanabilir. Özellikle, Çuvaşçada *purĭn-* 'yaşamak' biçiminde korunan *barın-* eylemi dolayısıyla Batı Oğuzcası Çuvaşçaya daha yakın bir nitelik arz eder. Türkiye Türkçesindeki *olta* sözcüğü de Çuvaşçada *vĭlta* biçiminde

5 Bunlara ek olarak, **z(-)*, **d(-)* > *-r(-)*; **ş(-)* > *-l(-)* ses farklılaşmaları, *bo/bu* yerine *ku* işaret zamirini kullanması, **sarĭğ* sözcüğünün 'sarı' yerine 'beyaz' anlamına sahip olması, üçüncü kişi için iki değişik iyelik eki barındırması ve kendine has sıra sayı ekleri gibi tipik Bulgar Türkçesi özellikleri dolayısıyla da Çuvaşça diğer Türk dillerinden ayrı olarak değerlendirilebilir.

6 **-A başla-* yapısından gelişen alternatif bir biçim ise Çuvaşça ile pek çok Kıpçak dilini birbirine bağlayan bir özelliktir.

görülmekte ve bu da Batı Oğuzcası ile Çuvaşça arasındaki bağa bir başka örnek teşkil etmektedir.

Çuvaşça, Kıpçakça ile yoğun bir etkileşim içerisinde. Her iki grup da *tağ > tav* (Çuv. *tu/tiv+*) gelişimini gösterir. Ayrıca **-A turur* yapısından gelişen (intraterminal) şimdiki zaman biçimine ve benzer birleşik eylem yapılarına da sahiptirler. Bunların yanı sıra Çuvaşçada, Kıpçakça **-UvçI* yapısına benzer *-İvšI* kılıcı ad eki mevcuttur (daha fazla bilgi için bkz. 2.1). Çuvaşça, Volga Fincesinde ve Rusçadan da önemli ölçüde etkilenmiş, bazıları Orta Moğolca kökenli pek çok Tatarca kelime de ödünçlemiştir. Doğrudan Orta Moğolca kopyaların yanı sıra, milattan önce ikinci yüzyıl ile milattan sonra dördüncü yüzyıl arası erken dönem Bulgar Türkçesi-Moğolca ilişkilerine değin tarihlendirilen dilsel etkileri de Çuvaşçada görebilmek mümkündür.⁷ Çuvaşça ile Kuzey-Doğu Türkçesi, özellikle de Lena grubu Türk dilleri arasındaki benzerlikler, Bulgar Türkçesinin Sibiryaya evresine kadar da uzanabilir. Bundan dolayı Lena grubu ve Çuvaşça, Eski Türkçe *olor-* ‘oturmak’ eyleminin ikinci hecesindeki ve bazı eklerdeki geniş ünlünün korunması ile söz başı *ç- ~ y-* zıtlığının kaybolması gibi birtakım ortak özellikler göstermektedir. Dahası, Eski Türkçe *taşık-* ‘çıkmaq’ eylemi, pek çok modern Türk dilindeki *çık-* biçiminin aksine Yakutçada *tağıs-* ve Çuvaşçada *tuh-* şeklinde yaşamaktadır. Çuvaşça, Lena-Sayan grubu Türk dilleri ile, ilk hecede sıkça görülen **a > ı* değişimi ya da sıra belirten **-nçI* ekinin yokluğu gibi bazı ortak özelliklere sahiptir. Çuvaşça ve Sayan grubu Türk dilleri, birinci kişi çokluk çekimlerinde *-K* ekini de işletmez. Erken Bulgar-Sibiryaya Türkçesi bağlantısını gösteren bir başka ipucu ise ‘üzengi’ için kullanılan sözcüğün bu dillerde almış olduğu biçimdir (bkz. 4.4.2).

3.2. Lena Grubu Türk Dilleri

Bu grupta *-p* zarf-fiil eki *-An* şeklinde görülür, fakat Eski Türkçe şart ve teklif üçüncü kişi emir kipleri olan *-sAr* ile *-zUn*, (Buryatçada olduğu gibi) (**z >*) **s > t* ses değişimi sonucu *-TAr* ve *TIn* biçimlerinde yaşar. Ayrıca *+lAr* dışında *+t* ya da *+tAr < *+t+lAr* çokluk ekleri de görülmektedir (bkz. Schönig 1988).

Lena grubu Türk dilleri, **sünök* sözcüğünden gelişen ve *η* sesinin korunduğu *uñuoh* örneğinde ya da Eski Türkçe *tenri* sözcüğünden gelişen ve hem ‘tanrı’ hem de ‘gökyüzü’ anlamlarını taşıyan *tañara*’da olduğu gibi bir dizi kıyı Türkçesi özellikler göstermektedir (Lena grubu Türk dillerindeki Kuzey-Doğu Türkçesi etkileri için bkz. 4.4.2). Sayan grubu Türk dilleri ile birlikte

7 Bu etkiler sonucu oluşan özelliklerden bazıları şöyledir: Bulgar Türkçesi dışı *-d(-)* : Çuvaşça, Moğolca. *-r(-)*; *-z(-)* : *-r(-)*; *y-* : **c-* ~ *ç-*; *ti-* : *çi-* zıtlaşmaları ya da birinci veya ikinci tekil kişi zamirlerinin yalın durumlarındaki *-n*’nin kaybolması.

Lena-Sayan grubu Türk dilleri birlikteliği oluşur ve bu grup Karagasça ile yakın bağlar gösterir (bkz. 4.4.2.2). Kuzeydoğu ucundaki Lena grubu Türk dilleri ile Güneybatı ucundaki Türkiye Türkçesi, **tön(ün)*- ‘dönmek’ eylemine sahip olmaları ve Eski Türkçe *kentü* dönüşlülük zamirini yaşatmaları dolayısıyla birbirlerine bağlıdırlar. Bunun yanı sıra, Lena grubu Türk dilleri, kendisine has leksik, fonetik ve morfolojik birtakım özellikler de gösterir.⁸

Lena grubu Türk dilleri ile Kıpçakvari Güney Sibiry Türk Dilleri, özellikle Hakasça arasında bazı özel bağlantılar görülmektedir. Daha eski bir birlikteliğe sahip olup olmadıkları ya da Kuzey Doğu Türk dilleri bölgesinin oluşumunda ortaya çıkıp çıkmadıkları meselesi henüz tam olarak çözülmüş değildir. Lena grubu Türk dilleri; ileri derece ünlü uyumuna, *participium nondum facti* (yapacağı işi daha önce yapmamış özneyi tarif eden sıfat-fiil) biçimine (bkz 4.4.1) ve henüz gerçekleşmemiş bir durumu ifade eden sıfat-fiil yapısına sahip olmaları ile *at* ‘at’ sözcüğünün ‘iğdiş edilmiş hayvan’ anlamında da kullanılması gibi, Kırgızca ile bazı ortak özellikler taşır (daha fazla bilgi için bkz. 2.1).

Lena grubu, daha genel olarak Kuzey grubu Türk dilleri içerisinde değerlendirilir ve aynı zamanda birtakım Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi özellikleri de gösterir. Ünlüler arası ünsüze sahip sayı isimlerinde olduğu gibi, Lena grubu Türk dilleri kendilerine özgü ayırt edici bir görünüme sahiptirler (bkz. 4.3). Genel olarak Tunguz ve Moğol dillerinin de dâhil olduğu yeni bir Kuzey-Doğu Sibiry etkileşim alanının bir parçası durumundadır ve bu alan dolayısıyla pek çok Türkçe dışı etkiye maruz kalmışlardır (bkz. Schönig 1988, 1990, 1993a ve tablo 4-7).

3.3. Halaçça

Halaçça, Ana Türkçe söz başı *h*- sesini koruyan, *-ta* üçüncü kişi emir kip ekine sahip olan ve yardımcı bir fiille kullanışı sınırlanmamış bağımsız *-p* zarf-fiil ekine sahip olmayan tek Türk dilidir. Çoğul biçimler ve şart çekimleri Yaygın Türkçe niteliğindedir. Diğer ayırt edici özellikleri arasında ise *+ça* bulunma durumu, *+(U)η* ilgi durumu ve *da:ğ* olumsuz bildirme eklerine sahip olması gösterilebilir. Halaçça, Oğuzca ile uzunca bir süredir etkileşim hâlinindedir. Modern Uygurca ile Halaçça arasındaki ortak özellikler ise *-GUçI* kılıcı adının kullanımı, gereklilik eki *-GUIUK*’un varlığı, *başla-* eylemi ile kurulan yapılarda bağlayıcı unsur görevindeki *-GIII/-GIII-* biçiminin mevcudiyeti ve sayılardaki ünlüler arası ünsüzlerin ikizleşmesi gibi hususlardan ibarettir. Söz sonu *-G* sesinin korunması gibi özellikleri dolayısıyla da Halaçça, Doğu Türkçesi içerisinde de

8 Örn. ‘uçmak’ için *köt-* eylemini ve ‘ağız’ içinse alışılmışın dışında bir sözcük kullanmaları (bkz. Schönig 1988), Eski Türkçe *kırkın* ‘cariye’ sözcüğünü çoğul *kırgıttar* şeklinde devam ettirmeleri ve yine Eski Türkçe *+IXGXn* yapısından gelişmiş *+ll:n* birliktelik ekine sahip olmaları (bkz. Schönig 1991).

değerlendirilebilir. Diğer taraftan Halaççada ‘20’ sayısı için Batı Türkçesindeki **yigirmi* biçimi kullanılır.

Halaççadaki çeşitli Kıyı Türkçesi özellikleri için 2. ve 2.2.-2.2.2. bölümler ile 4. ve 5. tablolara bakılabilir. Yakın bölgesel ilişkiler kapsamında Halaçça, Oğuzca, özellikle Batı Oğuzcası ile diğer birtakım ortak özelliklere daha sahiptir. Her ikisi de, diğer Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan *-mAs* yerine Eski Türkçe olumsuz geniş zaman eki *-mAz*’⁹ ve **A yori-* biçiminden gelişen şimdiki zaman yapılarını korumuştur. Batı Oğuzcası-Halaçça ilişkileri özellikle *var-*, *var*, *ver-* ve *ol-* eylemlerindeki sistematik **b-* > *v-*; *Ø* gelişimi,¹⁰ *kan-* yapısından türeyen ve Eski Türkçe *ka:ño* ‘hangi’ sözcüğüne de dayanan niteleme yapılarının korunması ve +*DIK* ile belirtilen iyelik yapılarının sıfat tümcelerinin eylem tabanları olarak kullanımı gibi hususlar üzerine temellenmiş durumdadır. Halaçça ve Türkiye Türkçesi gibi bazı dillerde, genel itibariyle çeşitli eskicil özellikler korunmuş durumdadır (bkz. 2.2.2). ‘Saç’ için Halaççada Güney Türkçesindeki *saç* biçimi kullanılır. ‘İle’ ifadesi için kullanılan unsurlar içinse 2.1’e ve 4-7. tablolara bakınız.

4. Etkileşim Bölgeleri

Akrabalık ilişkileriyle birbirlerine bağlı gruplar dışında, Türkçe olmayan dillerin de yer aldığı bazı etkileşim bölgelerine rastlamak mümkündür. Bu bölgelerdeki Türk dilleri, birbirleriyle ya da Türkçe olmayan başka dillerle çeşitli dil bilimsel özellikler paylaşırlar. Daha önce de belirtildiği üzere Çuvaşça, Volga Fin dillerinin de etkisinin hissedildiği Volga Kıpçakçası ile yoğun bir etkileşim içerisindedir. Halaçça, Oğuzcadan (özellikle Batı Oğuzcasından) ve Farsçadan pek çok unsur kopyalamıştır. Diğer etkileşim bölgelerinde ise çok daha fazla çeşitlikle ilişkiler gözlemleyebilmek mümkündür.

4.1. -*GAn* Grubu Türk Dilleri

Merkezî Türkçenin uzantıları olan Kıpçakça ve Güney-Doğu Türkçesi, Güney Sibiry Türk dilleri ile birlikte -*GAn* grubunu oluşturur. Doğu Oğuzcası (Türkmençe) ve Salarca ise geçiş dilleri arasında yer alır ve bu grubun bazı özelliklerine sahiptir. Bu gruptaki dillerin temel özelliği, *-mİş* yerine -*GAn* sıfat-fiil ekini kullanmalarındadır (bkz. tablo 5). *-p* zarf-fiil ekinin olumsuz karşılığı olarak ise **-mAy(In)* yapısı işletilmektedir. Kıpçakvari ve Güney-Doğu Türk dilleri,

9 Çuvaşça ise bu yapıyı sadece olumsuz şimdiki zaman bildirme eki olarak *mar* < *ermez* biçiminde korumuştur. Lena grubu Türk dillerindeki *-Bat* yapısı da *-z* > *-s* değişimi sonrasında gelişmiş olabilir.

10 Sarı Uygurcada ve Salarcada, *bol-* ve *vol-* eylemlerine alternatif olarak, dağınık hâlde *ol-* biçimine de rastlanılmaktadır (bkz. Tenişev 1976a ve 1976b). Salarcada *b-* > *v-* gelişimi tek heceli diğer bazı eylemlerde dahi görülmektedir (bkz. Dwyer 1998 s. 61).

sıfat-fiillerdeki (*-GAN : *-A turğan) sınırlılık durumunu belirtmek için *-A tur- yapısını ve şimdiki zaman biçimini (-(V)r : *-A turur); Türkmençe ise *-A yori- yapısını kullanır (bkz. 2.1). Bu bölgenin doğusunda, sınırlılık tekrarı (şimdiki zaman) için *-A/p yata tur- yapısı kullanım alanı bulur. Pek çok -GAN- grubu Türk dilinde, hareket ifade eden birleşik eylem yapısı aynı kalıplarla kurulur. Dahası, bu gruptaki Türk dilleri (Çuvaşça gibi) Eski Türkçe ı:d- ‘göndermek’ eylemini ya da (Kıpçakça, Güney-Doğu Türkçesi ve Türkmençe) bu eylemden türetilen ı:du ber- yapısını bünyelerinde barındırırlar (bkz. tablo 7) ve *teñri* sözcüğünün ön ünlülü biçimini taşırlar.

4.1.1. Oğuzca Dışı -GAN Grubu Türk Dilleri

Kıpçakça ya da Güney-Doğu Türk dillerindeki bazı özellikler, bu iki grubu birbirine daha da yakınlaştırıp Oğuzcadan ayırır. Bu özelliklerden birisi; Salarcada, Güney Sibiry Türk dillerinde ve Çuvaşçada da görülen, yeterlilik ya da yeterliliğin olumsuzunu ifade eden -A/-p al(-ma)- yapısıdır.¹¹ Tüm durum eklerinde, analogi yoluyla oluşmuş bir ek başı durağan ünsüze rastlanır. Örneğin +(C)V ve +(V)C yapılarındaki ekler, üçüncü tip +CV yapısına örnekseme ve bu yapı ile birleşme sonucu oluşmuştur. Bundan dolayı, Eski Türkçe +(n)Iŋ yerine +nIŋ (Kırgızca +nIn, Salarca +niyi) ilgi durumu eki kullanılmaktadır (bkz. tablo 5).

4.2. Orta Asya Türk Dilleri

Kıpçakça ve Türkistan’ın Güney-Doğu bölgesindeki Türk dilleri, nezaket biçimleri ile karakterize edilebilir. Bu bakımdan, örneğin Özbekçe, Kazakça, Kırgızca ve Modern Uygurcada konuşucu, teklikte kendi mevkisinden daha aşağı mevkilere hitaben *sen*, daha yüksek mevkilere hitaben de *senler* zamirini kullanır. Bunların aynı bağlamdaki çoğul biçimleri ise *siz* ve *sizler*’dir (bkz. tablo 6). Bu alandaki bazı diller, kişi ve iyelik eklerinde de bu tür karşılaştırılabilir çekimlere sahiptir (ayrıca bkz. Schönig 1987).

4.3. Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesi

Bir başka dil çizgisi (isogloss), Türk dillerini Batı ve Doğu olmak üzere iki kısma ayırır (bkz. tablo 6) ve Orta Asya Türk dilleri ile Kıpçakçayı kapsayan bölgenin içerisinden geçer. Kuzey-Doğu Türkçesi, Özbekçe ve Güney-Doğu Türkçesi daha çok Doğu Türkçesi gibi davranır; Kırgız Kıpçakçası, Sibiry Tatarcası, Kazakça ve Karakalpakça ise daha çok geçiş dilleri durumundadırlar. İlgi çekici bir örnek olarak, Lena grubu Türk dillerinin, Batı Türkçesi özellikleri

11 Çuvaşça -ay- < *-A al- yapısı için bkz. Benzing 1959b, s. 721 ve Levitskaya 1976 s. 54-55. Ayrıca Lena grubu Türk dilleri de -(A:)yA- yapısına sahiptir.

göstermesi verilebilir. Bu gruptaki diller Batı Oğuzcası, Çuvaşça ve Batı Kıpçak dilleri gibi *birak-* eylemini korumuşlardır. Batı Türkçesi ve Lena grubu Türk dilleri, aynı zamanda, çoğul kişi eki *+z*'yi de kullanmaktadır. Doğu Türkçesinde ise, *+z*, ikinci kişide *+lar* ile bir çekişme içerisindedir. Bu durum, Orta Asya Türkçesinde; Güney Sibiry Türk dillerinde ve Salarcada *+lar*'ın *+z* ile (krş. *siz* ve *siler*) yer değiştirmesine benzer bir sonucu beraberinde getirmiştir. Eski Türkçenin söz sonu *-G* sesi (*tağlığ*) Yenisey ve Sayan grubu Türk dillerinde, Sarı Uygurcada, Fu-yü Türkçesinde ve Güney-Doğu Türk dillerinde korunmuş; fakat Lena grubunda ve Salarcada korunmamıştır. Batıda, Halaççada ise Doğu Türkçesine benzer bir durum söz konusudur (bkz. tablo 4). Bazen Doğu Türkçesi ile Çuvaşça birbirlerine paralel bir görünüm arz eder. Doğu Türkçesinin (Lena grubu hariç) ve Çuvaşçanın ortak bir eskicil özelliği, olumsuz geniş zaman bildirme eki *ermez*'i korumuş olmalarıdır. Batı Türkçesinden Oğuzca, bazı Kıpçak dilleriyle birlikte *tegül* biçiminden gelişen yapılar, Halaçça ise *da:ğ*'a sahiptir. Diğer pek çok açıdan, örneğin, *büt-* 'bitmek' eyleminin Eski Türkçede ve Kuzey-Doğu ile Orta Asya Türkçelerinde olduğu gibi yuvarlak ünlülü biçimlerine sahip olması gibi özellikleri dolayısıyla Lena grubu Türk dilleri, açıkça Doğu Türk dilleri grubuna aittir. Ana Türkçe *yultuz* : *yultuz* 'kök' : 'yıldız' kelime çifti, Lena grubunda, bazı Güney Sibiry Türk dillerinde, Sarı Uygurcada ve Güney-Doğu Türkçesinde¹² korunmuş, diğer pek çok grupta 'kök' anlamı kaybolmuştur (bkz. tablo 6). 'Dönmek' eylemi için Güney Sibiry Türk dilleri, Sarı Uygurca, Salarca ve Modern Uygurcada Eski Türkçe *yan-* tan türeyen biçimler görülür (bkz. tablo 5). Doğu Türk kıyı dillerinde, Kuzey-Doğu Türk dillerinde, Sarı Uygurcada ve hatta Salarcada yokluk eki *+sIz* mevcut değildir. Doğu Türk dillerinde dönüşlülük eki *-(I)l-*, *l* ile biten eylemlere de eklenebilirken, modern Batı Türkçesinde bu tür durumlarda ekin *-(I)n-* şekli kullanılır. Lena grubu Türk dilleri ise kendi sistemine sahiptir.

Doğu Türkçesi Ana Türkçenin pek çok özelliğini devam ettirmekle birlikte, *+z* çokluk kişi eki gibi yeni biçimleri kullanmaktadır. Bunun yanı sıra, daha çok Orta Asya ile Güney Sibiry Türk dillerinde (Sarı Uygurca dışında), *kaç* yapısı *kança* ile yer değiştirmiş durumdadır. Sayan grubu Türk dillerinden Tuvacada sadece *kaç* biçimi mevcut değilken, Karagaşçada ve Lena grubu Türk dillerinde her ikisi de görülmektedir. Lena-Sayan grubu Türk dilleri hariç pek çok Doğu Türk dili, *-A/-p yat-* ifadesini taşıyan yenilenmiş şimdiki zaman şekline sahiptir.

12 Özbekçe *ildiz* : *yulduz*, Modern Uygurca *yiltiz* : *jultuz*, Lena grubu Türk dilleri *silus* : *sulus* biçimlerine sahiptir. Sayan grubu Türk dillerinde, düzensiz *y-* > *s-* ses değişiminin görüldüğü biçimler dışında, örneğin Karagaşçada hem 'yıldız' hem de 'kök' anlamında kullanılan *sıldız* (bkz. Rassadin 1971, s. 229-230) biçimi görülür. Tuvacada ise 'kök' anlamı kaybolmuştur. Bunların dışında, 'kök' anlamında Sarı Uygurcada, *yiltus*, *yiltis*, Küerik ağzında yıldız, Kızıl ağzında şıltı (bkz. Sevortyan 1974, I, s. 350), Soyotçada *yiltis* (bkz. Radloff 1905, III, p. 448), Sagaycada ise *çiltus* (bkz. Radloff, III, 2. 2087) biçimlerine rastlanılmaktadır.

Sadece “Uzak Doğu” Türk dillerinde ‘ağaç’ için **hiğaç* > *yığaç* biçimine götürülen eskicil biçimlere rastlanılmaktadır (Halaçça *hağaç* için bkz. Doerfer 1995). *(*h*)*ağaç* biçimi yalnızca Oğuz ve Kıpçak dilleri ile Çuvaşçada, Kıpçakvari Güney Sibiryaya Türk dillerinde, Fu-yü Türkçesinde ve Salarcada yaşamaktadır. Kırgızca, (Lobnor ağzındaki *yığaç* ya da Sarı Uygurcadaki *yığaş* biçimlerine benzeyen) *ciğaç* biçimine sahip olması dolayısıyla Altay grubu farklı bir görüntü arz eder. Sayan grubu Türk dillerindeki biçimler (Tuvaca *ıyaş*, ‘genizsil *y* ile’, Karagasça *ñeş*) Doğuya ait ilk biçimlere işaret etmektedir. Pek çok Güney-Doğu Türk dili, Modern Uygurca *yağaç*, Özbekçe *yâğâç* gibi, *y-* ile başlayan ve bir geniş ünlüyle devam eden biçimlere sahiptir. İsim + eylem yapısındaki birleşik eylemleri oluşturmada kullanılan yardımcı eylemlerin dağılımı, Kuzey-Doğu Türkçesinin Lena-Sayan Türkçeleri ve Kıpçakvari Güney Sibiryaya Türk şeklindeki ayrımını destekler niteliktedir (bkz. 4.4.2.3 ve tablo 6). Oğuzca, Kıpçakça, Kıpçakvari Güney Sibiryaya Türk dilleri ve Salarca, *et-* yardımcı eyleminin yaygın olarak kullanılması dolayısıyla birbirlerine bağlıdırlar. Genel olarak Oğuzcada olmak üzere Batı Türkçesinde *edle-* eylemi de korunmakta, Azericede sıklıkla kullanılmaktadır. Güney-Doğu Türk dillerinde, şu anda Oğuzca ve Kıpçakçada kullanım alanı son derece darlaşmış olan eski *kıl-* eylemi de görülmekte ve sıkça kullanılmaktadır. Lena-Sayan grubu Türk dillerinde *et-* eylemi görülmez; fakat bu grup dillerin bazılarında (Karagasçada ve Lena grubu Türk dillerinde) **kın-* biçimini bulabilmek mümkündür. Çuvaşçada *tu-* yardımcı eylemi kullanılmaktadır.

Bazı Türkçe sayı biçimlerinin dağılımı, Batı Türkçesi ile Doğu Türkçesinin ayrımında kullanılabilir niteliktedir. Eski Türkçe *biŋ* ‘bin’ sayısı Batı Türkçesinde ön ünlülü biçimlere sahiptir, Türkmencede ise ayrıca yuvarlak ünlülü *müŋ* biçimine dönüşmüştür. Doğu Türkçesi, art ünlülü *miŋ* (Nogayca, Karakalpakça, Kazakça, Baraba ağzı, Çulım ağzı) ve *muŋ* (Çulım ağzı hariç Kuzey-Doğu grubu Türk dilleri) biçimlerine sahiptir. Güney-Doğu Türk dilleri, Salarca ve Sarı Uygurca ise aynı zamanda **biŋ* şeklinde de telaffuz edilen *miŋ* biçimini geliştirmiştir. Fakat Kırgızca *miŋ* örneğinde görüleceği üzere, Doğuda, ön ünlülü biçimlere rastlamak da mümkündür. Pek çok Doğu Türk dilinde <‘yirmi’> sayısı, -eğer değiştirilmemişse- söz sonunda dar olmayan bir ünlüye sahiptir (*yığırma* ~ *yigirme* ~ *yegirme* ~ *yegerbe*).¹³ Sadece Hakasça çibirgi ve Tuvaca ç:rbi (< **yegirmi*; benzer bir biçim Babürname’de görülmektedir) biçimleri söz sonu dar ünlüler barındırır. Fu-yü Türkçesindeki kısaltılmış *cibir* biçiminin kökeni, Hakasçadaki metatezli türün biçimine değin izlenebilir. Radloff’ta, Trakay

13 Söz sonu geniş ünlülü palatal biçimler Güney-Doğu Türk dillerinde, Baraba ağzında ve Altaycada; art ünlülü **yığırma* biçimi Merkezi Kıpçakçada, Kırgızcada, Özbekçenin diyalektlerinde, Küerik ağzında (fakat Radloff’un Küerik derlemesinde *yigirbe* biçimi vardır) ve Kafkas Kıpçakçasında mevcuttur. Hem art hem de ön ünlülü biçimler ise Kazakçada, Karakalpakçada, Kafkas Kıpçakçasında ve Tarançı ağzında görülür.

Karaycasında bağımsız bir şekilde metatezle **yegirmi* (Lutsk Karaycasında > *egirmi*) biçiminden bağımsız bir şekilde gelişmiş olduğu düşünülen *igirme* biçimi bulunmaktadır. Kırım Tatarcasında *yegrimi*, Türkmencede ise *yigrimi* biçimlerinde de aynı durum mevcuttur. Söz sonu dar ünlülü biçimler Halaçça, Oğuzca, Kırım Tatarcası, Karayca, Volga-Ural Kıpçakçası ve Salarcada baskındır ve Çuvaşça biçim de burada değerlendirilebilir. Çeşitli Sarı Uygurca, Salarca ve Modern Uygurca kaynaklarda söz sonu geniş ünlülerin yanı sıra dar ünlüler de yer almaktadır (bkz. Tenişev 1976a ve 1976b, Sevortyan 1989, IV, s. 201; ayrıca bkz. tablo 6). Lena grubundaki **sü:rbe* örneğinde, ilk hecede nedeni açıklanamayan bir yuvarlak ünlü göze çarpmaktadır. Bu biçim metatezli değilse, sondaki geniş ünlü ikincil olabilir. Ünlüler arası ünsüze sahip sayılar, genel bir örnek olarak <elli> sayısı, Batı Türkçesi ile Doğu Türkçesi sınırını çizer. Batı Türkçesinde (Oğuzca ve Batı-Merkez Kıpçakçası) ünlüler arası ikiz ünsüze sahip **ellig*, Doğu Türkçesinde (Teleüt ağzı, Yenisey Türkçesi, Çulım ağzı ve Kırgızca) tek ünsüzlü **elig* biçimi baskındır. Diğer gruplardaki Türk dilleri ise iç örneksime yoluyla kendi özgün biçimlerini geliştirmişlerdir. Sayan grubu Türk dilleri tek ünsüzlü, Halaçça ve Güney-Doğu Türkçesi çift ünsüzlü biçimleri barındırır. Lena grubu Türk dillerinde ‘sekiz’, ‘dokuz’ ve belki de ‘otuz’ (kapalı son heceli) için tek ünsüzlü; ‘iki’ ve ‘yedi’ (açık son heceli) içinse çift ünsüzlü biçimler kullanılmaktadır. Çuvaşça da ise bir kısmı çift ünsüzlü bir kısmı tek ünsüzlü olmak üzere iki seri mevcuttur.

4.4. Kuzey Türkçesi

Kuzey Türkçesi; söz başı (bazen de hece başı) *y-* seslerinin birbirleriyle zıtlaşması noktasındaki yeniden düzenleme sistemine olan eğilimlerine, yarı kapantılı ünsüzlere ve ıslıklı seslere göre karakterize edilebilir. Eski Türkçe *y-* sesi pek çok Kıpçak dilinde, Modern Uygurcada, Kuzey-Doğu Türkçesinde ve Çuvaşçada ıslıklı ya da yarı kapantılı seslere gelişir. Radloff’un sunduğu Kırgızca verileri ve Orta Moğolcadan yapılan kopyalamalarda görülen gelişmelere istinaden bu durum, Bulgar Türkçesiyle ilişkili Türk dillerinin dışındaki dillerde, yakın zamanlarda meydana gelmiş olmalıdır. Çuvaşçada, Volga-Ural-Kafkas Kıpçakçasında, Lena grubu Türk dillerinde ve Altaycada örneksime sonucu, ikinci (çoğul) kişi eklerinde *-ŋ-* yerine *-G-* görülmektedir. Kuzey Türkçesinin konuşulduğu bölgenin tamamında, *ŋ* sesinin *G* ile değiştirilmesi eğilimi göze çarpmaktadır (bkz. Schönig 1991). Kuzey Türkçesinin (Çuvaşça hariç) bir özelliği de birinci çoğul kişi ekinin, Eski Türkçedeki ve Güney dillerindeki *+(I)mlz* yerine *+(I)BIz* şeklini almasıdır (bkz. tablo 7). Aynı bölgede ve Halaççada belirtme durumu ve üçüncü kişi iyelik eki, Eski Türkçede olduğu gibi *+(s)In* şeklindedir.

Eski Türkçe *saç* sözcüğü, Kuzey Türkçesinde *çaç* şeklinde yaşamakta, fakat sadece Lena grubu Türk dilleri, Güneyde olduğu gibi *saç* biçimini korumaktadır.

Volga-Ural Kıpçakçasında ve Çuvaşçada ön ünlülü çeç biçimi görülmekte; Salarca, Oğuzca, Halaçça ve ölçünlü Özbekçede *saç* biçimleri kullanılmaktadır. Sarı Uygurca ve Modern Uygurca ise, *çaç* ve *saç* biçimleriyle, Kuzey ile Güney arasında bir geçiş dili durumundadırlar (bkz. tablo 7). Karayca; *saç*, *çaç* ve çeç biçimlerinin üçünü de barındırmaktadır. Belki de *saç* > *çaç* gelişimi, Özbekçe etkisinin ortadan kalkmasıyla Kuzeyde görülmeye başlamış, fakat Güney-Doğu Türkçesinin bazı kısımları ve Sarı Uygurca, Kuzey dillerinin etkisi altında kalmıştır. Sayan grubu Türk dillerinden Karagasça, Castren'in sağladığı materyallerde hâlâ art ünlüyle görülen *çe»ş* biçimine sahiptir. Tuvacada bu sözcüğün kökteşi bulunmamakta, fakat *baş düğü*¹⁴ yapısı kullanılmaktadır. Lena grubu Türk dillerinin olağan dışı durumu (bazı Doğu Türkçesine ait özelliklerde olduğu gibi) Karagasça biçimler de göz önünde bulundurulduğunda, *saç* > *çaç* gelişiminin nispeten geç dönemlerde, Lena Türklerinin Kuzey Türkçesi konuşurlarıyla olan bağlarını kaybettiklerinde ve Sayan grubu Türk dillerinde *ç*- > *ş*- gelişiminin tamamlandığında gerçekleştiğine işaret edebilir.¹⁵

Söz varlığı seviyesinde, Güney Türk dilleri 'tavşan' için *tabışgan* sözcüğünü tercih ederken, **kōdan* sözcüğü Yaygın Türkçenin Kuzey Türkçesinde aldığı biçim (fakat Yakutçası *kuobah*) olarak değerlendirilebilir. Kuzey-Doğu grubu Türk dillerinde, Çuvaşçada, Karaycada, Kazakçada ve Kırgızcada Eski Türkçe ı:d- 'göndermek' eyleminin korunması, Kuzey Kıyı Türkçesi özelliği olarak tanımlanabilir.¹⁶ Zarf-fiil eki *-p*'nin örnekseme sonucu oluşan olumsuz biçimleri durumundaki **-mAp* ya da **-mApIp*, Kuzey Türkçesinde çok nadir olarak görülür ve tipik Güney Türkçesi özelliği olarak tanımlanabilir.

4.4.1. Kuzey Türkçesinden Kuzey-Doğu Türkçesine

Kuzey Türkçesinde, ek başı {D, L} morfofonemlerinin, söz sonu geniz seslerinin etkisiyle genizsilleştiği bir alan görülmektedir. Açık hecelerden oluşan eklerde ilerleyici genizsilleşme, sadece dağınık olarak Lena grubu Türk dillerinin dışında görülür; fakat bir geniz ünsüzü ile biten *+DAn (+DIn)* ayrılma durumu eki genizsilleşmenin pek çok örneğini gösterir (Lena grubu hariç). Bazı Kıpçak dillerinde, Sarı Uygurcada ve Kırgızca özellikler sergileyen Güney Altay Türkçesi dışındaki Kuzey Sibiry Türk dillerinde çokluk eki *+LAR*'ın genizsilleştiği görülmektedir.

Bir diğer özel fonotaktik kurallar bütünü oluşturarak Kuzey bölgesi; Başkurtça, Nogayca, Karakalpakça, Kazakça, Kırgızca ve Kuzey-Doğu

14 Bu dipnot, makalenin orijinal şeklinde sehven yerleştirilmiş, bundan dolayı çeviride kaldırılmıştır (çevirenin notu).

15 *çaç* biçiminde, *ç* > *ş* değişiminin tamamlanıp tamamlanmadığı konusu tartışılabilir, çünkü aynı hecenin söz başı ve söz sonu *ş*'li biçimleriyle bir yapı üretmiş olabilir. Fakat *şVş* yapısının başka örnekleri de vardır.

16 Fakat son üç dil, Kıpçakça ya da Güney-Doğu Türk dillerinde olduğu gibi, **ı:du ber-* birleşimine dayanan biçimlere de sahiptir.

Türkçesinden meydana gelir (bkz. tablo 7). Bu bölgede, {D}, {L} ve {N} morfofonemleri ile başlayan ekler, sözcük sonu ünsüzlerden sonraki patlayıcı aykırılışmasına uygun olarak çeşitli söz başı alt sesbirimler gösterirler.¹⁷ Bu aykırılışmaya neden olan söz sonu sesler noktasında ilgili gruptaki diller oldukça değişkenlik arz etmektedirler. Kuzey-Doğu Türkçesinde, bir kurallar bütünüyle çizilen eş zamanlı dil çizgileri, diğer özellikler tarafından tanımlanan biçimlere uymazlar. Lena grubu Türk dilleri, Kıpçak dilleriyle bazı yapısal benzerlikler gösterir. Kırgız-Kıpçak birlikleri ile Kırgızca ve Altayca kendi gruplarını oluşturur. Başkurtça, patlayıcı yerine duraklamalı ünsüz aykırılışması göstermesi ve ek başı birleşik {D} ve {N} ses birimlerine sahip olması nedeniyle önemli bir rol oynar. İlgili tüm diller patlayıcı aykırılışması ve sessiz söz sonu ünsüzlerinden sonra ses asimilasyonu gösterirler. Bu “fonotaktik bölge”nin bir alt bölgesinde -Nogayca, Karakalpakça, Kazakça, Kırgızca ve Kuzey-Doğu Türkçesinde-, başında {M} sesine sahip ekler de patlayıcı aykırılışmasından etkilenmişlerdir. Ek başı {M} sesinin tamamen {B} olarak yeniden kategorize edildiği (diğer bir deyişle Nogayca, Karakalpakça, Kazakça ya da Fu-yü Türkçesi dışındaki) dillerden, sadece Kırgızca ve Kuzey Altay dilleri, söz sonu geniz ünsüzlerinden sonra gelen *m*'li varyantları korumamıştır.

Kırgız Kıpçakçasında (ve Başkurtçada) ‘ağlamak’ eylemi için, Yenisey Türkçesinde olduğu gibi, Güney Sibiry Türk dillerindeki *ıġa-* ve Sayan Türkçesindeki *ıġla-* biçimleriyle örtüşen *ıyla-* < **ıġla-* biçimi görülür. Fu-yü Türkçesi, *cılġı-* ~ *yılġı-* ile Yenisey Türkçesindeki metatezli (Kırgız dışı) Kıpçak-Güney-Doğu Türkçesi biçimine sahiptir. Sarı Uygurca, *yıġla-* ~ *ıġla-* biçimleriyle Kıpçak-Güney-Doğu Türkçesi ile Güney Sibiry Türkçesi arasında bir geçiş özelliği gösterir. Lena grubu Türk dilleri *ıta:-* ve Çuvaşça ise *yěr-* biçimleri ile birbirlerinden ayrı durmaktadırlar (bkz. tablo 7).

{M} > {B} bölgesi içerisinde, Benzing’in *participium nondum facti* olarak adlandırdığı (Benzing 1959a) kategoriyle tanımlanan daha küçük bir bölge göze çarpmaktadır. Bu bölge Kırgızca, Sibiry Tatarcası ve ağızları, Fu-yü Türkçesi ve (Karagasça dışında) Kuzey-Doğu Türkçesinden oluşmaktadır. Belirtilen kategori, ortak bir kökten türemiş olabilecek eklerle tanımlanabilir: Kırgızca ve Lena grubu Türk dillerindeki *-A elek* ve *-A ilik*, Güney Sibiry Türkçesindeki *-GALAK* ve Fu-yü Türkçesindeki *-GALAŞ*. Kırgızca ile Lena grubu Türk dillerinin birbirlerine bağlı yapılara sahip olması, her ikisinin de partisip bölgesinin kıyısında bulunmaları ve etimolojik açıdan açıklanması mümkün görünmeyen bu yapının en eski biçimlerini korumalarıyla ilgili olabilir. Altay Türkçesinin Kırgızcadan farklı bir özellik arz etmesi, geleneksel belirteç kategorisinin son biçiminin, *nondum facti* kategorisinin kendisini geliştirdiğinde hâlen bir birlik

17 Patlayıcı aykırılışması, art arda gelen iki patlayıcı olmayan ünsüzden birisinin patlayıcı olmayan diğerinin ise patlayıcı duruma dönüşmesidir (bkz. Schöniğ 1993b).

şeklinde düşünülebilecek olan Kırgızca-Kıpçakçanın ayrılmasından sonra oluştuğuna işaret eder. Kategori oluştuğunda, Fu-yü Türkçesi hâlen Güney Sibiry Türkçesinin bir parçasıydı; fakat bu dili konuşanlar 18. yüzyılda Mançurya bölgesine göçünce, ekin son biçimi kısmen farklı bir gelişim gösterdi.

4.4.2. Kuzey-Doğu Türkçesi

Güney Sibiry Türk dilleri, Lena grubu Türk dilleriyle birlikte çok da uzun olmayan bir süre önce bir diğer etkileşim alanını, Kuzey-Doğu Türkçesini meydana getirmişlerdir. Bu bölgeye has özelliklerden bazıları *+A(:)ççI* yapısındaki kılıcı ad türetim ekinin varlığı ve olumsuzluk bildiren **+sIz* ekinin, diğer bazı Türk dillerinde de görülen *isim (+iyelik eki) + *yoğ* yapısıyla tamamen yer değiştirmesidir. Fu-yü Türkçesinde ve Sarı Uygurcada olduğu gibi, Eski Türkçe *sek(k)iz on* ‘seksen’ ve *toğ(k)uz on* ‘doksan’ yapılarına örnekseme yoluyla, net olmayan biçimsel Eski Türkçe özellikler meydana gelmiştir.¹⁸ *toğ-* yerine *törö-* eyleminin kullanılması da bu gruba ait bir özelliktir. Tüm bu özellikler, onlukların açık bir şekilde birliklerden türetildiği komşu dillerin ya da alt katmanların etkisiyle ortaya çıkmıştır.¹⁹ Dönüştürlük zamirleri hususunda, Lena grubu Türk dilleri, Moğol dillerinden kopyalanan ve ilk başta ‘şekil, vücut’ anlamlarını taşıyan, bu durumuyla Eski Türkçe **bod*’a benzer *beye* sözcüğünü kullanır. Bu sözcük aynı zamanda Güney Sibiry Türk dillerindeki dönüştürlük zamirlerinin esasını da oluşturur; fakat Güney Sibiry Türk dilleri sadece model kopyalaması yaparken, Lena grubu Türk dilleri doğrudan kopyalama yolunu tercih etmiştir. *kindik* ‘göbek’ sözcüğüne ek olarak, çoğu Güney Sibiry Türk dili bunun kısaltılmış biçimi olan *kin*’i, Lena grubu Türk dilleri ile Karagasça ise *ki(:)n*’i kullanır. ‘Bin’ sayısının Kuzey-Doğu Türk dillerindeki ilk biçimi *muñ* olarak tasarlanabilir (ayrıca bkz. 4.2.2.2 ve tablo 5-7).

Kuzey-Doğu Türkçesi ve Çuvaşça, bazı Kıyı Türkçesi özelliklerini paylaşmaktadır. Söz başındaki ve söz sonundaki duraklamalı ünsüzlerin ötümsüzleşmesine olan eğilim ve ünlüler arası ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesi durumunun, birbirlerinden bağımsız şekilde gerçekleştiği düşünülebilir, fakat ‘üzengi’ sözcüğünün biçimi, Bulgar Türkçesiyle olan bağlantıların bir göstergesi

18 Fonotaktik kurallar bütününe olduğu gibi, farklı alt gruplara ait dil birlikleri aynı gelişimi gösterir. Karagasça ve Sarı Uygurca ‘yirmi’, Tuvaca ‘otuz’, Fu-yü Kırgızcası, Altay Türkçesi ve Lena grubu Türk dilleri ise ‘kırk’ ile başlar. Sadece Yenisey-Çulım (*azağ*) Türk dilleri grubu ‘altmış’ ile birlikte bir bütün hâlinde başlarlar. Salarca, *elli on ~ altmış* ‘altmış’ ile başlayan alternatif bir ekleme sistemine sahiptir (bkz. Tenişev 1976b, s. 121). Karaçay-Balkarcada, Kafkas dillerinin etkisiyle oluşan yirmilik sistem göze çarpmaktadır (bkz. Pritsak 1959, s. JN 220).

19 Birlerin ve onların hâkim olduğu Eski Türkçenin tutarsız sisteminin eskiliği, onluk sisteme çok güçlü bir eğilim gösteren ve üçon ‘otuz’, buna karşılık *pes ons* ‘yirmi beş’ gibi eskicil sayı sistemini kullanan Sarı Uygurca ile ispatlanmıştır. Olumsuzluk bildiren **yoğ* yapıları Moğolca **ügei* (‘mevcut değil’ = **yoğ*) yapısından esinlenmiş olabilir. *-A(:)ççI* yapısındaki kılıcı ad türetim eki (*nomen actoris*), Türkçe-Moğolca meslek isimleri yapan *+çI* ekiyle bağlantılı olarak Moğolca tamamlanmamış eylem eki (*nomen imperfecti*) (Klasik Moğolca -*Ga*, bkz. Poppe 1955, s. 273) yapısına kadar gider (bkz. Poppe 1954, s. 45).

olarak yorumlanabilir (bkz. Róna-Tas 1982b). Pek çok Türk dili, bu sözcüğün ilk biçiminin yuvarlak ünlülü olduğuna dair seslik izler taşısaya da; Kuzey-Doğu Türkçesi, Sarı Uygurca, Baraba ağzı ve Çuvaşça düz ünlülü biçimlere sahiptir. Kuzey-Doğu Türk dillerinden sadece Altay grubu yuvarlak ünlülü biçime sahip değildir.

Altay grubu, çoğu zaman Kuzey-Doğu Türkçesinden farklı bir görünüm arz eder. ‘Üzengi’ sözcüğünün bu farklı görünümünün ve Merkezî Türkçe özellik olan *-d(-) > -y(-) gelişimini göstermesinin yanı sıra, *+LIK yapım ekini de korumuş, +DI geçmiş zaman ekinde çokluk birinci kişi eki +mIz’ı tutarlı olarak devam ettirmemiş, *toğ- ‘doğmak, doğurmak’ eyleminin yerine başka bir biçim göstermemiş ve ünlü sonrası -yUr geniş zaman ekini ya da -yU zarf-fiili ile geniş zaman eki arasındaki biçimsel ilişkiyi korumamıştır. Diğer pek çok Kuzey-Doğu Türk dilinde bu özellikler rahatlıkla görülebilmektedir.²⁰ Bazı durumlarda Şorcanın ya da Hakaşcanın varyantları da bu özellikleri sergilemektedir.

4.4.2.1. Güney Sibiry Türkçesi

Kıyı dilleri ile Yenisey (Fu-yü Türkçesi dâhil) ve Sayan grubu Türk dilleri; Çulım ağzı ve Altaycanın bazı unsurları Güney Sibiry Türkçesini oluşturur. Bu grup içerisinde sadece birkaç özellik tek tek dillere özgü şekildedir. Eski Türkçe *bod* sözcüğünden türeyen biçimler dönüşlülük zamirlerini oluşturmakta ve ikinci kişi çokluk belirteci +z yerine +LAr kullanılmaktadır (ayrıca bkz. 4.2; *kin(dik) ‘göbek’ için bkz. 4.4.2). Bir diğer yaygın özellik, Castrén (1857) tarafından daha önce belirtilmiş olan Samoyed ve Yenisey (*ket*) alt katmanıdır (ayrıca bkz. Menges 1955-56 ve Janhunen 1989).

Yaygın Türkçe kapsamında değerlendirilmeyen Türk dillerinden Çuvaşça ve Halaçça ile beraber Güney Sibiry Türk dillerinin çoğu (Fu-yü Türkçesi ve Sarı Uygurca dâhil), *kem şeklinde yeniden tasarlanabilecek soru zamirlerine sahiptir. Lena grubu Türk dillerinin de, *kem ve *kim gruplarından hangisine dâhil olduğuna karar vermek imkânsızdır. Tuvaca ya da Karagasça gibi Sayan grubu Türk dilleri ise *kım ve *kum biçimleriyle ayrı bir nitelik kazanırlar (bkz. tablo 4).

Tuvaca ve Karagasça, detaylara inildikçe pek çok farklılık gösterir. Bunun yanı sıra her ikisi de Moğolcadan kopyalanmış pek çok unsura sahiptir. Orta Moğolca ve Oyrat katmanlarının yanı sıra Tuvaca, Halhacanın; Karagasça ise Buryatçanın yoğun etkisi altındadır. Yenisey ve Sayan grubu Türk dillerinde 1:d- ‘göndermek’ yardımcı eyleminin birleşimleri ve -p zarf-fiil eki, son ek hâlini

20 Bir ünlüden sonra gelen zarf-fiil ekleri ile C-V(r); V-yU(r) yapısındaki geniş zaman eki arasındaki Eski Türkçe bağlantısı Lena ve Yenisey grubu Türk dillerinde, ...C-A(r); ...I:(r) ya da ...i(r) yapıları içerisinde korunmuştur. Sayan grubu Türk dilleri için bkz. Schönig 1989. Altay grubu Türk dilleri, (Kırgız-)Kıpçak dilleri gibi, ünlü sonrası -r geniş zaman ve -y zarf-fiil eklerine sahiptir.

almıştır. Hakasça ve Fu-yü Türkçesi, ‘yirmi’ sayısının metatezli biçimlerine sahiptir ve ‘ev’ için *ib* biçimini kullanırlar. Yenisey grubu Türk dillerinin ayırt edici bir özelliği, süreklilik ve alışılmışlık ifade eden *-CAŋ* sıfat-fiil ekine sahip olmalarıdır. Sarı Uygurca, Eski Türkçenin sayı sistemini korumaktadır. Fu-yü Türkçesi, *bi(r)le(n)* ‘ile’ yapısından kısaltılmış *bil ~ bul* biçimlerine sahiptir ve ‘yirmi’ sayısı için *cıbir*’ı kullanır.

4.4.2.2. Lena-Sayan Grubu Türk Dilleri

Lena-Sayan grubu Türk dilleri; modern Yaygın Türkçedeki çık- biçimine dayanan yapılar, *nē(me)* yapısından türemiş soru zamirleri, *başla-* ile kurulan birleşik eylemler ve yenilenmiş bir tek şimdiki zaman eki gibi yaygın kullanım alanı bulan Merkezî Türkçe özelliklere sahip olmamalarıyla karakterize edilebilirler. Ayrıca bu gruptaki Türk dilleri, *et-* yardımcı eylemi ile bir isimden oluşan yapılara da sahip değildir. *-nçI* sıra sayı ekini kullanmaması²¹ veya ilk hecelerdeki Eski Türkçe *a* sesini *ı* olarak göstermesi gibi Çuvaşça ile beraber Kıyı Türkçesi özelliklerini de paylaşırlar (bkz. tablo 7). Eski Türkçe *ń* sesinin genizsilliği Halaççada ve Oğuzcada kısmen korunmuştur. Lena-Sayan grubu Türk dilleri *dâhili birinci kişi = haricî birinci kişi + ikinci kişi çoğul* yapısında *dâhili* ve *haricî* çokluk birinci kişi çekim ekine sahiptir.²² Eski Türkçe *tag* ‘dağ’ sözcüğünden türeyen biçimler (en azından ek olarak) ‘dağ ormanı’ anlamına sahiptir.

Sayan grubu Türk dillerinden Karagasça, Lena grubu Türk dillerine, sadece bu iki dilde tanımlanabilir bazı özellikler dolayısıyla daha yakındır. ‘Bin’ sayısı için Rusçadan kopyalanan bir sözcük²³ kullanılmakta, isimlerden eylem türetmek için **kın-* çekimlenmekte ve <göbek> için sadece kısa *ki(:)n* biçimi yaşamaktadır. Her ikisi de, şekil bakımından Eski Türkçe bulunma-ayrılma durumu eki *+DA* ile aynı olan ve parça ifade eden partitif durumuna sahiptir. Bunların yanı sıra, Eski Türkçedeki *+nç* sıra sayı ekinin bu dillerde yaşadığını farz edebiliriz (fakat bkz. Stachowski 1994). Bunlar, *kança* yerine *kaç* soru biçimlerine sahip olan ve ürün ‘beyaz’ sözcüğünü kullanan tek Kuzey-Doğu Türk dili birlikleridir (ayrıca bkz. 2.2.2).

4.4.2.3. Kıpçakvari Güney Sibiry Türk Dilleri

Fu-yü Türkçesi, Altay grubu Türk dilleri, Çulım ağzı ve Yenisey Türkçesi, Sayan grubu Türk dillerinden farklı, fakat Kıpçakçada da görülen,

21 Thomsen’e göre (1959, s. 566) Sarı Uygurca, *+nç* sıra sayı ekine sahiptir. Fakat Tenişev (1976a, s. 74) sadece *+(l)ncı* ya da *+(l)ncülük* eklerini belirtir.

22 Türkmencedeki durum için bkz. Clark 1998.

23 Dolgancada *tı:haçça*, Yakutçada *tıhi:nça* ve Karagasçada *tı:siççi* sözcüklerine rastlanılmaktadır. Yakutça için ayrıca *muŋ elbeh* ‘çok fazla’ örneğinden hareketle orijinal *muŋ* biçimi yeniden tasarlanabilir.

birtakım ortak özelliklere sahiptir. Güney Sibiry Türk dillerinin Kıpçakvari Güney Sibiry Türk dilleri ve Sayan grubu Türk dilleri şeklinde bölünmesi, emir/şart çekiminde, Kıpçakvari Güney Sibiry Türk dillerinde *K*'nın birinci çoğul kişi eki olarak kullanılması gibi birtakım hususlarla desteklenebilir. Bu özellik dolayısıyla Güney Sibiry Türk dilleri modern Kıpçak dilleri ve Lena grubu Türk dilleri ile ilişkilendirilir.²⁴ Lena-Sayan grubu Türk dillerinin aksine (bkz. 4.4.4.2), Kıpçakvari Güney Sibiry Türk dilleri, *dâhili birinci kişi = haricî birinci kişi + çokluk* yapısıyla emir çekiminin dâhilî ve haricî birinci çoğul kişi ekini gösterirler. Sayan grubu Türk dilleri, 'ile' ifadesi için *bile* son çekim edatını tercih ederken, Kıpçakvari Güney Sibiry Türk dillerinin büyük bir çoğunluğu *bile(n)* için güçlü bir enklitikleşme eğilimi gösterir. Kıpçakvari Güney Sibiry Türk dilleri, Merkezî Türkçe gibi, isimle kurulan birleşik eylem yapıları için *et-* yardımcı eylemini kullanır ve Kıpçak ile Güney-Doğu grubu Türk dilleri gibi, sıfat-fiillerde sınırlılığı belirtme yolunu gösterirler.

İlgi durumu eki *+nIn* ve ayrılma durumu eki *+Dan*'ın ek sonu genizsil ünsüzlerinin iç örnekmemesi dolayısıyla bu grubun Kıpçakvari bölümü, bu özelliği dolayısıyla geri kalan Kıpçak dillerinden ayrılan Kırgızcaya daha yakındır. Sondaki geniz ünsüzleri Kırgızcada *n*, Altay ve Yenisey Türkçeleri ile Çulım ve Küerik ağızlarında ise *ŋ* şeklinde görülmektedir; fakat Kırgızca, 'yirmi' sayısının ön damaksıl biçimine ve nezaket çekimlerine sahipken, Altay grubu Türk dillerinde aynı sayının palatal biçimi ve ikinci çoğul kişinin ise sadece *+LAR* ile belirtilen şekli kullanılmaktadır. Bu özellikler *-participium nondum facti* biçimleri gibi, bkz. 4.4.1- Türkçenin genetik ya da bölgesel alt gruplarının bozulması ve yeniden biçimlenmesi sürecini ortaya çıkarmaktadır: Eski bir Kırgız-Kıpçak (Kırgızca ve Altayca)/Yenisey birliği, Kırgızca ve Kıpçakvari Güney Sibiry Türk dillerine (Altay ve Yenisey grubu Türk dilleri) bölünür.

Ben bu grubu sadece Kıpçakvari olarak adlandırmaktayım, çünkü bu gruptaki Türk dillerinde modern Kıpçakçanın önemli özellikleri bulunmamaktadır. Nitekim ünlüler arası *-t-* sesinin korunması sona ermiş, *tağ > tav* gelişimi görülmemiş ve ünlüler arası ünsüz taşıyan sayı isimleri, Kıpçakçadaki biçimlere göre az ya da çok farklı olarak, durağan duruma gelmiştir.

5. Art Zamanlı Görünümler

Bütün modern Türk dillerine ait önerilen sınıflandırma modelinde kullanılan veriler dolayısıyla, genel olarak eş zamanlı durum yansıtılmıştır; fakat ele aldığımız çeşitli hususların, elbette bazı art zamanlı yönlerden de incelenmesi gerekmektedir. Şimdi, Türk dillerinin muhtemel gelişiminin ana

24 Azericedeki *-K*'lı biçimler, eş zamanlı örnekmeler ya da Kıpçak ve Güney-Doğu Türk dilleriyle olan bölgesel ilişkiler sonucu oluşmuş olabilir.

çizgilerini özetlemeye ve önerilen sınıflandırma modelini tarihsel verilerle bağdaştırmaya çalışacağım.

Bir dilin, Yaygın olmayan Türkçe ya da Kıyı Dilleri özellikleri sergilemesi, onun, erken dönemlerde Ana Türkçeden ayrılmış olduğu anlamına gelmez. Bir dildeki Merkezî Türkçe dışı özelliklerin miktarı, sadece, o dilin Merkezî Türkçe ile arasındaki soyut uzaklığının ölçüsüdür. Bu tür özellikler, diğer akraba dillerden izole bir şekilde yaşama gibi etkiler sonucu, geç dönemlerde gelişmiş olabilir. Bir dildeki eskicil özellikler, o dilin, Ana Türkçe zamanında diğer dillerden ayrılmış olduğunu gösterir; fakat daha fazla sayıda eskicil özelliğe sahip olması, bu dilin diğer Türk dillerine göre Ana Türkçeden çok daha erken zamanlarda ayrılmış olacağına işaret eder. Bu, söz konusu dilin, kendisine nazaran daha az sayıda eskicil özellik gösteren bir başka dile kıyasla daha erken dönemlerde bu ayrılmaya maruz kaldığı anlamına da gelmez. Art zamanlı verilerden faydalanabilirsek, tasnifte kullanılan özelliklerden hangisinin daha erken zamanda gelişmiş olabileceğini (*terminus post quem non*) belirleyebiliriz. Bununla birlikte, çoğu durumda eş zamanlı rekonstrüksiyonlar veya karşılaştırmalı tetkikler sayesinde, bu tür özelliklerin hangi zamanda ortaya çıkmış olabileceğini tahmin edebiliriz.

Yaygın Türkçe olmayan Türk dillerinin öncülerinin, geri kalan Türk dillerinden oldukça erken bir dönemde ayrılmış olduğu, sadece, barındırdıkları Yaygın Türkçe dışı unsurlar ve Kıyı Türkçesi özelliklerinin miktarı sayesinde belirlenmez. Kuzey Türkçesi, Güney Türkçesi, Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesi grubundaki diller, aynı zamanda coğrafi olarak ait olmadıkları bölgelerin özelliklerini gösterirler ya da izole edilmiş, kendilerine has unsurları barındırırlar. Bu durum, Batı Türkçesi özellikleri gösteren, Türk dünyasının “uzak doğu”unda kalan muhtemel Oğuz kökenli Salarca için geçerlidir. Bu özellikler, Salarların Cengiz döneminde Çinghay’a topluca göçünden önce gelişmiştir. Bunların pek çoğu, eskicil ya da özel biçimleri ile Oğuz dillerinde de görülmektedir. Bu, Oğuzcanın, Merkezî Türkçeden kalan diğer dillerden daha erken dönemde ayrıldığını göstermektedir.²⁵ Geri kalan “normal” Kıyı dilleri, genellikle dil bilimsel özelliklerin coğrafi dağılımını doğrular niteliktedir. Bahsedilen özelliklerin dağılımı, modern Türk dillerinin eş zamanlı tasnifinin ana hatlarını ortaya çıkarmaktadır (bkz. tablo 8).

Çuvaşçadaki Yaygın Türkçe dışı Kıyı Türkçesi özelliklerin miktarı ve dağılımı, atası olan Bulgar Türkçesinin, tahminen miladın ilk asırlarında, Hsiungnu döneminde, diğer Türk dillerinden ayrılan ilk grup olduğunu göstermektedir.

25 Bu tür özellikler, örneğin, *tağlıg* söz öbeğindeki -G sesinin, *bit- ~ büt-* eylemindeki yuvarlaklaşmanın (ya da düzleşmenin), ikinci kişide +z çokluk belirtisinin, <dudak>, <saç>, <el>, <ağlamak>, <çıkmaq> ve <dönmek> eylemlerinin, geniş zaman bildirme ekinin olumsuz biçiminin, dönüştülük zamirlerinin, sıra sayı eklerinin ve ilgi durumu ekleri ile isimden türeyen eylemlerin korunmasıdır.

O dönemlerde, Bulgar Türkleri, Samoyed ve Moğol dilleri konuşurlarıyla birlikte Güney Sibirya'da yaşamaktaydılar. Bu durum, karşılıklı kopyalamalar ile de ortaya konulmuştur (bkz. Róna-Tas 1988 ve 1991). Sonrasında, dördüncü yüzyılda bölgeyi terk ederek batıya, Volga bölgesine yönelmişlerdir.

Lena grubu Türk dilleri ve Halaçça, Yaygın Türkçeye Çuvaşçadan daha yakındır. Barındırdıkları bazı Yaygın Türkçe dışı özellikler geç dönemlerde gelişmiş olabilir, fakat geri kalanları, Yaygın Türkçeden erken dönemde gerçekleşen bir ayrılmaya işaret etmektedir. Lena Türklerinin ataları, Baykal Gölü civarında yaşayan Üç Kurikanlar olabilir; fakat dilleri tam olarak bilinmeyen tarihsel boylar ile günümüzdeki boylar arasında bağlantı kurulurken dikkatli olunmalıdır. Modern Çuvaşça ile Lena grubu Türk dillerinin her ikisinde de görülen özelliklerden bazıları ortak bir köke dayanıyorsa, geçmişte Lena dillerini konuşan boyların, geri kalan Türk boylarından ayrı bir şekilde yaşadıklarını farz edebilir ve bu sayede Bulgar Türkleri ile ilişkilerine de bir açıklama getirebiliriz. Eğer bu varsayım doğru ise, bu ilişkiler Bulgar Türklerinin dördüncü yüzyılda Güney Sibirya'yı terk etmelerinden önce gerçekleşmiş olmalıdır.

Kıyı dillerinin önde gelenlerinden *azaq* grubu Türk dilleri ve Sayan (*adaq*) Türkçesi de Çuvaşça ve Lena grubu Türk dilleri ile bazı ortak özelliklere sahiptirler. Lena grubu Türk dillerini konuşanların ataları ve belki de Bulgar Türkleri, başlangıçta bir *azaq* tipi Türk dili konuşmuş olabilirler (bkz. Räsänen 1949, s. 29); ancak bu grubun diğer üyelerinin ve Sayan grubu Türk dillerinin önceki biçimlerinin aksine, Lena grubu Türk dillerinin ve Bulgar Türkçesinin öncülleri Merkezî Türkçenin öncülleri ile yakın ilişki hâlinde olmamışlardır. Ne var ki, Lena, Sayan ve *azaq* grubu Türk dillerinin ortak özellikleri, bu dilleri konuşan boyların atalarının birbirleriyle etkileşim hâlinde olduklarını da kesin bir şekilde gösterir nitelikte değildir. Bu ortak özelliklerden bazıları, Yaygın Türkçe olmayan dillerde ve kıyı dillerinde korunan, fakat Merkezî Türkçede değişen eskicil özelliklerdir. Geri kalanlar ise, basitçe, Güney Sibirya'da Bulgar Türklerine yakın olarak yaşamış Yaygın Türkçe konuşan grupların dil ilişkilerine işaret etmektedir. Sayan grubu Türk dillerinin ve *azaq* grubu Türk dillerinden Sarı Uygurcanın öncülleri ile Eski Uygurca arasında da, tarihsel verilerle ispatlanabilecek bağlantılar var gibi görünmektedir.

Sayan ve Lena grubu Türk dillerinin ortak özellikleri, en azından yakın bölgesel ilişkilere tanıklık eder niteliktedir; fakat bu özellikler aynı zamanda bahsi geçen gruplar arasındaki daha yakın bir genetik bağlantıyı da gösterebilir. Geniş alanlara yayılmış Merkezî Türkçe ve *-GAn* grubu Türk dilleri özelliklerinden sapmalı olanları, Lena Türklerinin Kuzeye yaptıkları büyük göçün tarihi ile birlikte düşünüldüğünde, Türkçenin ana gövdesinden, muhtemelen geç dönem Ana Türkçe devresinden bir ayrılmaya işaret etmektedir. Bu ayrışma, muhtemelen Cengiz döneminde sonra erdi. Ardından, *-GAn* Türkçesinin

konuşulduğu alan içerisinde, Merkezî Türkçenin hâkim olduğu bölgenin yakınlarında Sayan Türkçesi konuşan gruplar, Lena dillerini konuşanların atalarından daha çok bu Merkezî Türkçe konuşurlarıyla yoğun ilişki kurmaya başladı. Lena grubu Türk dilleri ile Karagasça arasındaki yakın bağlar, Güney Samoyedlerin Türkleşmesini sağlayan Sayan dilleri konuşurlarının atalarının, modern Tuaların atalarından ziyade Lena Türkleri ile daha yoğun ve daha kalıcı ilişkiler kurduklarını kanıtlamaktadır. Bu bakımdan, Sayan Türkçesinin eş zamanlı tasnifinin kısmen son dönem öbikleşmelerine dayanması, Tuvacada Halhacanın yoğun izleri görülürken Karagasça ile Lena grubunda Buryatçadan yapılan kopyalamalara ait bir katman bulunmasıyla desteklenmektedir.

Halaçça, Eski Türkçe ile pek çok ortaklık gösterir ve Merkezî Türkçeden, Geç Ana Türkçe döneminde ayrıldığını varsayabiliriz. Bu durum, Kaşgarlı'nın sözlüğünde adı geçen Arguların dilinin Türk dilleri içerisindeki konumuyla da desteklenmiş ve -Doerfer 1987'ye göre- Arguların dilinin Halaççanın öncülü olduğu farz edilmiştir. *hadağ* grubu Halaçça ile *adağ* grubu Sayan Türkçesi arasında doğrudan bir bağ olup olmadığı açık değildir. Her iki grupta da Eski Türkçe ile ortak olan özellikler dikkate alındığında, daha eski -genetik ya da bölgesel- bağlarla, Eski Türk yazı dillerinin biçimlenmesinde önemli rol oynayan birliklere dolaylı olarak bağlandıkları varsayılabilir. Halaççanın ve Modern Uygurcanın ortak özellikleri, geç dönem Ana Türkçenin doğu diyalektleri özelliklerinin az ya da çok korunmasıyla ilgili olabilir. Kaşgarlı'ya göre, onun zamanında, doğu diyalektleri birbirleriyle pek çok uygunluk göstermekteydi. Argu, Çiğil, Yağma, Tuhsı ve Yukarı Sin varyantları ile Hakaniye ve Uygur Türkçelerinde -*GU* hareket ismi; Argu, Çiğil, Kaşgar, Balasagun, Barsgan, Yukarı Sin varyantları ile Uygur Türkçesinde ve pek çok yerel konuşma dilinde -*GUÇI* kılıcı adı yer almaktadır (Dankoff-Kelly III, s. 279).²⁶

Merkezî Türkçe içerisindeki modern Oğuzcanın özel durumu, sekizinci yüzyılda İkinci Türk Hakanlığının dağılışı ve bu hakanlık içerisindeki Oğuzların en azından bir kısmının batıya olan göçleriyle ilgilidir. Bundan dolayı Oğuz dilleri, diğer Türk dillerinde başkalaşan bazı özellikleri korumuş ya da münferit olarak değiştirmişti. Dahası Oğuzca, Farsça ile yoğun bir etkileşim içerisine girmeye başlamıştı. Onuncu yüzyılda Hazar İmparatorluğunun yıkılmasıyla da, bazı Oğuz grupları Volga Nehri'ni geçmişti. Birtakım Oğuzca-Çuvaşça denklikleri bu dönemle ilgili olabilir. Onuncu yüzyılın sonu, on birinci yüzyılın başlarında bazı Oğuz birlikleri de -Selçuklu Devleti- Anadolu'ya, Azerbaycan'a ve İran'a girdi.

On birinci yüzyılda Kıpçak Türkleri Volga bölgesinde bulunmaktaydı. Çuvaşçadaki Kıpçakça unsurlar, işte bu dönemdeki Kıpçak-Bulgar Türklerinin

26 Fakat Argu dili, aynı zamanda kılıcı adın "batı" biçimi -*DAÇI*'ya da sahiptir.

yoğun temasları sonucu ortaya çıkmış olabilir. Bu iki grup arasındaki ilişki son zamanlara kadar devam etmiş ve etmektedir.

Kaşgarlı'nın sözlüğünde diyalektler arası farklılıkların pek çok yansımalarına rastlamaktayız. Ana Türkçe *-n-* sesindeki genizsilliğin korunması, bu dönemde, kendilerine has birtakım özellikler sergileyen Oğuz, Argu ve Bulgar diyalektlerinin bir özelliği idi.²⁷ Açıkçası, Argu dili ve Bulgar Türkçesi, bu dönemde başka hiçbir Türk dilinde görülmeyen birtakım özellikler sergilemekteydi. Nitekim Kaşgarlı'daki Oğuzca da modern Oğuzca gibi aynı belirsizliği göstermektedir ve ana (merkezî) diyalektler grubunun pek çok özelliğine sahip olmakla birlikte, sıra dışı özellikler sergileyen gruba, yani dönemin “Kıyı Türkçesi”ne de bağlıdır. Modern Oğuzcanın o zamanın Oğuzcası ile nasıl ilişkilendirilebileceği hâlen tam olarak anlaşılmamıştır. Oğuzca-Halaçça ilişkileri Kaşgarlı'nın dönemine değin uzanabilir. Halaçça-Oğuzca (en azından son birkaç yüzyıldır Halaçça-Azerice) ilişkilerinde Halaçça konuşurların alıcı tarafta olduğunu varsayabiliriz.

Kaşgarlı'nın sözlüğü, o dönemdeki Kıpçakça ile *azağ* grubu Türk dilleri arasındaki ilişkiye de işaret edebilir. Kaşgarlı'ya göre Kıpçakça; Yağma, Tuhsı, Yabaku, Tatar, Çömül varyantları ve Oğuzca ile birlikte *ɖ* sesini *y*'ye çevirmektedir. Aynı zamanda, “bazı Kıpçak dilleri” Yemek, Suvar, Bulgar varyantları “ve bu bölgede Rus ve Rum ülkelerine uzanan varyantlar” (Dankoff-Kelly I, s. 85), *ɖ* sesini *z*'ye geliştirmektedir. Bu bilgi son derece belirsizdir ve “bazı Kıpçak dilleri” ile hangi grupların kastedildiği anlaşılmamaktadır. Fakat Kaşgarlı'nın verdiği bilgileri ciddiye alırsak, on birinci yüzyılda, “Kıpçakça” olan, fakat aynı zamanda *azağ* dilleri özelliğine sahip, modern Kıpçakvari Güney Sibiryâ Türk dillerine benzeyen konuşma biçimleri olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Kıpçakvari Güney Sibiryâ Türk dilleri meselesi, “Kırgızca” problemini beraberinde getirir. Kırgız Kıpçakçası alt grubunun öncüleri, muhtemelen onuncu yüzyıldaki eski Kırgız birliği içerisindeydi ve “Kırgız” adını -eğer sonraları Türkleşen Paleo-Sibiryâ kökenli ilk Kırgızlarla genetik bağları bulunmuyorsa- saygınlık nedeniyle almışlardı. Maalesef Kaşgarlı, dönemdeki Kırgızların dilleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Kırgız Kıpçakçasının, *azağ* grubu ile özel yakınlık göstermesi (bkz. Schönig 1999b), Kırgız Kıpçakçası konuşurlarının, Merkezî Türkçe ile Doğu Kıyı Dilleri arasında bir bağ oluşturmak suretiyle, uzunca bir süre Güney Sibiryâ ya da komşu bölgelerde kalmış olduklarına işaret etmektedir.

Orta Türkçe döneminde, Geç Ana Türkçeden az ya da çok farklı bazı diller egemen duruma gelmiştir. Modern Merkezî Türkçenin üç ana grubunun

27 İlgili örnekler için bkz. Dankoff-Kelly 1982-1985, III, s. 277.

öncülleri Eski Osmanlıca (Oğuzca), Çağatayca (Güney-Doğu Türkçesi) ve Orta Kıpçakçadır. Bulgar Türkçesi, Volga Bulgarcası mezar yazıtları tarafından temsil edilmektedir. Geri kalan gruplar ise tanıklanabilir değildir; fakat on üçüncü ve on dördüncü yüzyılların politik şartlarında, Cengiz Han'ın etkisinde kalan çoğu Merkezî Türk dilinin, Güney Sibiryâ Türkçesinin eskicil görünüşleriyle birlikte (Kıpçakça, Güney-Doğu Türkçesi, Salarca ve Oğuzcanın bazı kısımları) ve bu özel durum sebebiyle ortak özellikleri ya koruduklarını ya da değiştirdiklerini, *-GAn* grubu Türk bölgesinin varlığı yardımıyla söyleyebilmek mümkündür. Batı Oğuzcası İlhanlı etkisi altındaydı ve politik sebepler dolayısıyla, Batı Oğuzlarının diğer Türk dili konuşurları ile irtibatları sık sık kesilmekteydi. Dolaylı yoldan İlhanlı etkisindeki batıdaki Anadolu Oğuzları, bir süre için tamamen izole edilmiş durumdaydılar. Bu Batı Anadolu grupları, aynı zamanda on beşinci yüzyıldaki Timurlular hâkimiyetinin etkisi dışında kalmış, Timurluların gerilemesinden sonra ortaya çıkan Kara Koyunlu ve Ak Koyunlular döneminde de bağımsız bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu politik etkenler sebebiyle, Batı Anadolu Oğuzcası, *-GAn* Türkçesinden farklı özellikler geliştirebilmiş ve bu grupta artık kaybolmuş olan pek çok eskicil özelliği koruyabilmiştir. Bunun aksine, Doğu Anadolu'daki ve İran'daki diğer Oğuzca birlikler *-GAn* Türkçesi ile ortak özellikler geliştirmiş ve Türkçe olmayan dillerle yoğun bir etkileşim içine girmiştir. Çoğu Kıyı Türk dilinin Cengiz egemenliği altında kalması dolayısıyla bunlar, Merkezî Türkçe ve *-GAn* grubu Türk dilleri ile benzer ya da özdeş özellikler göstermişlerdir. Diğer taraftan Oğuzca, *-modern Yaygın Türkçe* içerisinde değerlendirilmeyen diller gibi- sapmalı eskicil biçimler sergilemiştir. Eski İlhanlı alanında kalan bir dil olarak Halaçça, *-GAn* grubu ile ortaklaşa bazı özellikler gösterir, fakat bu durum, Oğuz olmayan gruplarla kurulan daha eski bağlantılar sonucu gelişmiş olabilir.

Salarca, eski bir Oğuzca birliğin parçası olarak tasarlanabilir ve belki de genetik bakımdan Oğuzca ile ilgilidir. Cengiz egemenliği döneminde Salarlar Oğuzlardan koparak Şincan ve Çinghay bölgelerine göç etmişler, bu yeni bölgelerde Güney-Doğu ve belki de Kuzey Türkçelerinin etkisi altında kalmışlardır. Bunların yanı sıra Salarların dilinde Çincenin, Moğolcanın ve Tibetçenin etkisi de görülmekteydi. Salarcanın ve Sarı Uygurcanın kendilerine has bazı ortak özellikleri, bu türden Türkçe dışı etkilerle ilişkilendirilebilir. Özellikle Sarı Uygurca, Moğol dilleri ile olan uzun süreli ilişkilerin izlerini taşımakta ve bugün de (Şira Yugur Moğolcası ile) aynı durumu sürdürmektedir.

Güney-Doğu Türkçesi, Çağatay Hanlığında gelişmişti ve Kırgız Kıpçakçası da büyük bir ihtimalle bu dönemin parçası konumundaydı. Modern Batı-Merkez Kıpçak dilleri ise Altın Orda Devletinin hâkimiyet alanlarında oluşmuş ve gelişmiştir. Batı-Merkez Kıpçak dillerinin kendi aralarında farklılaşması, Altın Orda'nın bölünmesini yansıtmaktadır. Batu'nun

yönetimindeki kısım ('Gök Orda') Batı Kıpçakçasını, Ak Orda ise Merkezî Kıpçakçayı temsil etmektedir. Sibiryaya Tatarcası muhtemelen Sibiryaya Ordası içinde gelişti. Kırım Tatarcasında görülen Batı Oğuzcasına dair pek çok unsur, Kırım Hanlığı üzerinde on beşinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar süren doğrudan Osmanlı etkisi sebebiyledir. Uzak Batı Kıpçakçası Karayimcede, Hint-Avrupa dilleriyle olan ilişkisi sebebiyle dil bilgisinin tüm düzeylerinde çeşitli etkilere rastlanır. Bu ise, Karayca'yı konuşanların atalarının, muhtemelen on dördüncü yüzyılda, Litvan gücünün artmasıyla birlikte geri kalan Batı Kıpçak dilli halktan kopmuş olmasıyla açıklanabilir. Aynı durum, yüzyıllarca diğer Türk dillerinden izole bir şekilde yaşayan Gagavuzcada da görülmektedir.

Özbekçenin Kıpçak ve Güney-Doğu Türk dilleri arasında bir geçiş dili olma özelliği, onun, bir Kıpçak dilinden "karışık" bir Kıpçak-Güney-Doğu Türk diline gelişimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Özbekler, on altıncı yüzyılın başlarında Merkez Kıpçak grubunu terk ederek Maverâünnehir bölgesine göç etmiş ve Farsça ile Çağatayca konuşurlarıyla birlikte yaşamaya başlamışlardır. Her iki dil de, edebî yönden saygınlıkları dolayısıyla Özbekçe üzerinde hayli etkili olmuştur. Böylece modern Özbek yazı dili hem Kıpçak hem de Güney-Doğu Türkçesi özellikleri gösterir hâle gelmiş, saf Kıpçak dilli gruplar ise daha çok kırsal kesimlerde kalmıştır. Özbekçe, (Kırgız Kıpçakçası dâhil) Modern Kıpçakçanın karakteristik özelliklerinden birisi olan *tağ* > *tav* ses değişimine sahip değildir. Bunun yanı sıra Kuzey Türkçesinin ya da fonotaktik bölgenin tipik özelliklerini de göstermemektedir. Bu sebeple, adı geçen dil bölgelerinin, Özbeklerin kuzeyle olan bağlarını kaybettikten, örneğin on beşinci yüzyıldan sonra karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini farz edebiliriz. On altıncı yüzyıl ve sonrasında ise, Osmanlı İmparatorluğu ile yakın temas içerisindeki Müslüman topluluklar tarafından konuşulan Kıpçak dilleri ve Özbekçe, Osmanlı Türkçesinin etkisi altında kalmaya başlamıştır.

Orta Asya bölgesi, saygın bir dil hâlini almış olan Çağataycanın bazı özelliklerini yansıtmaktadır. Kırgızcanın bu bölgenin bir üyesi olduğu göz önüne alındığında, bölgenin, en azından Kırgızların on yedinci yüzyılda Tanrı dağları ve civarlarına olan göçü süresince aktif olduğu düşünülmelidir. Ayrıca ben, Kırgızca(-Kıpçakça) ve Kazakça arasındaki bazı benzerliklerin bu nispeten geç dönemle ilişkili olabileceğini, daha eski bağlantılarla ilgisi olmadığını düşünmekteyim.

Kuzey Türk dilleri bölgesi, Türk dünyasının kuzeyinde konuşulan Türk dillerinin bazı eskicil özelliklerini yansıtmaktadır. Bu bölge, on altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Safevi Devletleriyle olan yoğun ilişkilerin egemen olduğu bölge ile belli bir dereceye kadar benzerlik göstermekteydi ve Kuzey-Doğu öncesi ile Kuzey-Doğu Türk dilleri bölgesini barındıran fonotaktik bölgeyi de kapsamaktaydı. Bu eş merkezli yapının dışından içine doğru hareket edilince,

“İslâmî” Merkezî Türk dillerinin etkisi azalmakta, fakat tam aksine Moğol dillerinin etkisi artmaktadır. Genel olarak bu fonotaktik bölgenin {M} > {B} alt alanında, en azından on beşinci yüzyıldan beri süregelen Moğol etkisi altında farklı genetik birliklerden diller gelişmiştir. Bunlar, bölgesel etkiler dolayısıyla, pek çok Türk dilinde mevcut olmayan bir biçimle, yeni ya da kısaltılmış eski özellikler geliştirerek birbirlerine daha yakın hâle gelmişlerdir. Bu bağlamda Salarca, Sarı Uygurca ve Halaçça gibi izole dilleri andırmaktadırlar. Özellikle Orta Asya’da on beşinci yüzyıldan sonra gelişen Oyrat etkisi, sadece Kuzey Türk dillerinde oluşan “iç” bölgelerinin tek sorumlusu değil, aynı zamanda Modern Uygurcanın bazı Kuzey Türkçesi özellikleri sergilemesinin de esas sebebidir.

Güney Sibirya Türk dilleri grubu en genç bölgesel gruplardan birisidir ve Kuzey-Doğu Türk dilleri bölgesinin ayrışmasından sonra meydana gelmiştir. Lena Türkleri, muhtemelen on altıncı yüzyılda Baykal Gölü civarından Lena havzasına ilerlemeye başlamışlardır. Aynı yüzyılda, Sibir Hanlığının dağılışıyla, buldukları yerden göç eden gruplar sayesinde Güney Sibirya’daki Kıpçak etkisi pekişmeye başlamış görünmektedir. Kırgızlar, bu bölgenin güney kesimlerinde kalmaya devam etmişler, fakat muhtemelen on altıncı yüzyılda güneye doğru çekilmeye başlamışlardır. Sonrasında, Fu-yü bölümü on sekizinci yüzyılda Mançurya’da kalan Kıpçakvari *azak* Türk dilleri grubuyla aralarındaki yakın ilişkiler dolayısıyla, Kırgız Kıpçakçasının Altay Türk dilleri kısmı gelişmeye başlamıştır. Bu yüzyılın başında, Cungar Tuvaları Güney Sibirya’dan eski Kırgız gruplarını atmış durumdaydılar; fakat yine de yoğun dilsel etki altında kalan çeşitli genetik alt şubelerden zayıf Türk dilleri varlığını sürdürebilmeyi başarmıştır. Aynı zamanda, on dokuzuncu yüzyıl boyunca, bazıları bu süreç içerisinde Türkleşmiş olan Güney Samoyed ve Yenisey dillerinin konuşurlarıyla da dil bilgisel alışveriş içerisindeydiler.

Batı Türkçesi-Doğu Türkçesi ayrımı, Bulgar Türklerinin batıya doğru hareket etmeye ve dillerinin farklılaşmaya başladığı Geç Ana Türkçe döneminde ortaya çıkmış olabilir. Bu ilk ayırım, sonradan, üçüncü ve dördüncü yüzyılın politik şartları sebebiyle daha da pekişmiştir denilebilir. İç sınırdaki görülen pek çok tutarsızlık, uzun bir süre boyunca Batı ve Doğu Türk dilleri bölgesinin, bu sınırın az çok batısında ve doğusunda kalan daha küçük etkileşim bölgelerinden meydana gelmesiyle açıklanabilir. Bugünkü sınır, değişik zamanlarda birbirleriyle etkileşim hâlinde olan ve birbirine karışan dil çizgilerinin bir sonucu gibi görünmektedir.

Görülebileceği gibi, teklif edilen tasnifin en azından bazı yönleri, Türk dillerinin iyi bilinen birtakım gelişim özellikleriyle ve konuşurlarının tarihiyle az ya da çok uygunluk göstermektedir. Orta ve Ana Türkçe dönemiyle ilgili yapılacak daha kapsamlı araştırmalar, bu tasnif içerisinde öngörülenlerin güvenilir olup olmadığını da ortaya koyacaktır.

Kaynaklar

- BENZING J. (1959a), Classification of the Turkic Languages, *PTF I*, s. 1-5.
 — (1959b), Das Tschuwaschische, *PTF I*, s. 695-751.
- BERTA, Á. (1989), *Lautgeschichte der tatarischen Dialekte*, Studia Uralo-Altaica 31, Szeged.
- CASTRÉN, M.A. (1857), *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlere*, St. Petersburg.
- CLARK, L. (1998), *Turkmen reference grammar*, Turcologica 34, Wiesbaden.
- DANKOFF R.- KELLY J. = Mahmūd al-Kāşgārī (1982-1985), *Compendium of the Turkic dialects (Dīwān Luyat at-Turk)*, Turkish Sources VII, Cilt I-III, Harvard.
- DOERFER, G. (1965), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. II, VOK XIX, Wiesbaden.
 — (1987), Mahmud al-Kāşyārī, Aryu, Chaladsch. *UAJb N.F.* 7, s. 105-114.
 — (1988), *Grammatik des Chaladsch*, Wiesbaden.
 — (1990), Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte, *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*, Teil I. Hrsg. Gy. Haza, Budapeste.
- DOERFER G.-TEZCAN S. (1980), *Wörterbuch des Chaladsch (Dialect von Xarrab)*, Budapeste (1988).
- DWYER, A. M. (1998), The Turkic Strata of Salar: An Oghuz in Chagatay Clothes?, *Journal of Turkic Linguistics II*, 1, s. 49-83.
- JANHUNEN, J. (1989), On the Interaction of Mator with Turkic, Mongolic and Tungusic, *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja; Journal de la Société Finno-Ougrienne* 82, s. 287-297.
- YN=Yazıki Narodov SSSR, II, Tyurskie yazıki, Moskova 1966.
- JOHANSON, L. (1976), Das tschuwaschische Aoristthema, *Orientalia Suecana XXIII-XXIV* (1974-1975), s. 106-158.
 — (1986), Zur Konsonantenstärke im Türkischen, *Orientalia Suecana XXXIII-XXXV* (1984-1986), s. 195-209.
- LEVITSKAYA, L. S. (1976), *Istoričeskaya morfologiya čuvaşskogo yazıka*, Moskova.
- MENGES, K.-H. (1955-56), The South-Siberian Turkic Languages I + II. - I *CAJ I* (1955), S. 107-136; II: *CAJ 2* (1956), s. 161-175.
- POPPE, N. (1954), *Grammar of Written Mongolian*, Wiesbaden.
 — (1955), *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki.
- PRITSAK, O. (1959), Das Karatschaische und Balkarische, *PTF I*, s. 340-368.
PTF I = Philologiae Turcicae Fundamenta, C. I, Ed. Jean Deny e.a. Aquis mattiacis, 1959.
- RADLOFF, W. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, C. I-IV, St. Petersburg 1893, 1899, 1905, 1911.
- RÄSÄNEN, M. (1949), *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, StO 15, Helsinki.
- RASSADIN, V. I. (1971), *Fonetika i leksika tofalarskogo yazıka*, Ulan-Ude: Buryatskoe Kniznoe Izdatel'stvo.
- RÓNA-TAS, A. (1982a), On the History of the Turkic and Finno-Ugrian Affricates, *AOH XXXVI* (1-3), S. 429-447.
 — (1982b), The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History, *Chuvash Studies*,

- Budapeşte, s. 113-169.
- (1988), Turkic Influence on the Uralic Languages, *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*, Handbuch der Orientalistik, 8, Leiden, s. 742-780.
- (1991), *An Introduction to Turkology*, Studia Uralo-Altaica 33, Szeged.
- SCHÖNIG, C. (1987), Diachronic and Areal Approach to the Turkic Imperative Paradigm, *Utrecht Papers on Central Asia*, Ed. M. Vandamme ve H. Boeschoten, Utrecht Turkological Series No. 2, Utrecht, s. 205-222.
- (1988), Materialien zur Stellung des Lenatürkischen unter den Türkisprachen, *MTurc*, 14, 1988 (1990), s. 41-57.
- (1989), Zur Normalisierung von Aorist- und Gerundialvokal im Sajantürkischen, *Asiatische Forschungen*, C. 105 (27th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Walberberg, 12-17 Haziran 1984), s. 64-80.
- (1990), Classification Problems of Yakut, *L'asie centrale et ses voisins*, Ed. Remy Dor, Paris, s. 91-102.
- (1991), Das Lenatürkische und die sprachlichen Merkmale des nordöstlichen türkischen Areals, *Altaica Osloensia Proceedings of the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Oslo, 12-16 Haziran 1989.
- (1993a), Türkische Sprachkontakte in Ostsibirien, Laut, J.-P.-Röhrborn, K (Hrsg) *Sprach und Kulturkontakte der türkischen Völker*, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 1993/4, Wiesbaden
- (1993b), Anlautvariationen von Plural und Kasussuffixen im Türkischen, *Journal of Turkology I*, No. 2, s. 269-282.
- (1997a), A New Attempt to Classify the Turkic Languages I, *Turkic Languages I*, 1, s. 117-133.
- (1997b), A New Attempt to Classify the Turkic Languages II, *Turkic Languages I*, 2, s. 262-277.
- (1998a), A New Attempt to Classify the Turkic Languages III, *Turkic Languages II*, 1, s. 130-151.
- (1998b), Suffixartige und postpositionelle Ausdrücke für instrumentales und komitativisches 'mit' im Türkischen *Doğan Aksan Armağanı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 336, Ed. Kâmile İmer; Leyla Subaşı Uzun, Ankara, s. 145-154
- (1999a), Türkische Kausativsuffixe mit anlautendem *G ~ *K und/oder auslautendem *z, I-III, *UAJb*, N.F.
- (1999b), Anmerkungen zum Fu-yü Kirgisischen, *Türk Dilleri Araştırmaları*.
- SEVORTYAN, I. =, E. V. (1974), *Etimologičeskij slovar' tyurskich yazıkov*, *Obščetyurkskie i meztyurkskie osnovy na glasnye*, Moskova.
- SEVORTYAN, IV = "c, z, j" (1989), Moskova.
- STACHOWSKI, M. (1994), Urtürkisch *mç, *nç und das jakutische Ordinalsuffix, *Rocznik Orientalistyczny* 49/2, s. 177-183.
- TENİŞEV, E. R. (1976a), *Stroy sarıg-yugurskogo yazıka*, Moskova.
- (1976b), *Stroy salarskogo yazıka*, Moskova.
- THOMSEN, K. (1959), Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische, *PTF I*, s. 564-568.

Tablo 1. Merkezî Türkçenin iç tasnifi

	OĞUZCA		KIPÇAKÇA				GÜNEY-DOĞU TÜRKÇESİ	
	Batı Oğuzcası	Türkmençe	Batı-Merkez Kıpçakçası		Kırgız Kıpçak.	Özbekçe	Modern Uygurca	
			Uz. B.	VUK	OA			
* <i>sünök</i>	+genizsil		-genizsil				(+genizsil)	
kılıcı ad	-Icl		-Uvçl				-GUçi	
*ev ‘ev’	<i>ev</i>	<i>ev ~ üy</i>	<i>üy ~ üv</i>	<i>öy ~ üy</i>	<i>üy</i>	<i>üy ~ ü:</i>	<i>üy ~ ev</i>	<i>üy (~ üg)</i>
‘saç’	<i>saç</i>		<i>çaç</i>	<i>çeç</i>	<i>çaç</i>		<i>saç</i>	<i>çaç ~ saş</i>
* <i>tağlıg</i>	<i>dağlı</i>		<i>*tavlı</i>		<i>*to:lu:</i>		<i>tağlı</i>	<i>tağlık</i>
‘ağlamak’	<i>*yığla- ~ *ağla-</i>		<i>*yığla-</i>		<i>*ığla-</i>		<i>*yığla-</i>	
olumsuz z-f.	<i>*-mAyIp</i>	<i>*-mAyIn</i>			<i>-BAy</i>		<i>*-mAyIn</i>	

Tablo 2. Oğuzcanın iç tasnifi

	Batı Oğuzcası		Doğu Oğuzcası
	Türkiye Türkçesi	Azerice	Türkmençe
* <i>t:du ber-</i>	Ø		<i>iber-</i>
sıfat-fiiller	<i>-mİş : -(y)An; -DİK</i>		<i>-An : -yAn</i>
uzun ünlüler	(sadece belirtiler)		+
* <i>bedük</i>	<i>büyük</i>	<i>böyük</i>	<i>beyik</i>
‘hangi?’	<i>hangi</i>	<i>hansı</i>	<i>haysı</i>
‘nerede?’	<i>nerede</i>	<i>harada</i>	<i>nirede</i>
olumsuz yeterlilik	<i>*-A uma-</i>	<i>-A bilme-</i>	<i>-A ~ -p bilme-</i>
<i>b ... n ></i>	<i>b ... n</i>	<i>m ... n</i>	
dönüşlülük zamiri	<i>kendi</i>	<i>öz</i>	
belirtme	<i>+(y)I</i>	<i>+(n)I</i>	

Tablo 3. Yaygın Türkçe ve Yaygın Olmayan Türkçe

	Yaygın Türkçe	Çuvaşça	Lena Türkçesi	Halaçça
<i>h-</i>	Ø	Ø	Ø	<i>h-</i>
<i>ç- : y-</i>	+	Ø	Ø	+
isim çokluğu	<i>+lAr</i>	<i>+sem</i>	<i>+lAr vd.</i>	<i>+lAr</i>
<i>-p</i> zarf-fiil eki	+	Ø	Ø	Ø
*-sAr şart kipi	+	Ø	+	+
*-zUn emir kipi	+	Ø	+	Ø

Tablo 4. Merkezî Türkçe ve Kıyı Türkçesi

	'ayak'	'dağlı'	ünlü sonrası geniş zaman	'kim?'	+Dl.mlz içindeki 1. k. ç.	'doğmak'	ket- 'gütmek'	olumsuz +sIz	'üzengi'
Eski Türkçe	<i>adaq</i>	<i>tağlığ</i>	-yUr	<i>kem, kim</i> ²⁹	+	<i>toğ-</i>	+	+	<i>üzengi</i>
Merkezî T.	<i>ayak</i>	bkz. tab. 1	-r	* <i>kim</i>	Ø	* <i>toğ-</i>	+	+	* <i>üzengi</i>
Salarca	<i>ayah</i>	<i>dağlı</i>	-r	* <i>kim</i>	+	* <i>toğ-</i>	Ø	Ø	üzengi
Altayca	<i>ayak</i>	<i>tu:lu:, tağlığ</i>	-r	* <i>kem</i>	+ ~ Ø	* <i>toğ-, *töre-</i>	Ø	Ø	<i>ezenky</i>
Sarı Uygurca	<i>azak</i>	<i>tağlığ</i>	-r	* <i>kem</i>	+	* <i>toğ-</i>	Ø	Ø	Ø
Fu-yü T.	<i>azih</i>	<i>dahtih</i>		* <i>kem</i>	+	* <i>toğ-</i>	Ø	Ø	Ø
Yenisey T.	* <i>azak</i>	<i>tağlığ</i>	*-yUr	* <i>kem</i>	+	* <i>toğ-, *töre-</i>	Ø	Ø	Hak. <i>izenęe</i>
Sayan T.	<i>adaq</i>	<i>dağlığ</i>	*-yUr	<i>kım, kım</i>	+	* <i>töre-</i>	Ø	Ø	Tuv. <i>ezenęi</i> , Kgs. <i>ezenęe</i>
Lena T.	* <i>ataq</i>	<i>tu:la:h</i> ³⁰	*-yUr	<i>kim < ?</i>	+	* <i>töre-</i>	Ø	Ø	Yak. <i>inehe</i>
Halaçça	<i>hadaq</i>	<i>tā'ğlug</i>	*-yUr	* <i>kēm</i> ³¹	Ø	* <i>toğ-</i>	Ø	+	Ø
Çuvaşça	<i>ura</i>	<i>tullĭ</i>	*-yUr	* <i>kem</i>	+	<i>şural-</i>	Ø	+	<i>yarana</i>

28 Runik harfli yazılarda kem, diğerlerinde kim şeklinde yer almaktadır.

29 'Ormanlı' anlamındadır. Bunun yanı sıra, +L.A.x eki Eski Türkçe +IXG ekinin doğrudan kökteşi değildir. 30 bkz. Doerfler (1988, s. 107).

Tablo 5. Eski Türkçe özelliklerin Modern Türkçedeki biçimleri

	'el'	'dudak'	uzun ünlüler	bitimli -m/ş	ilgi durumu eki	dönüşlülük zamiri	'dönmek'	-GVz- ettirgenliği
Eski Türkçe	<i>elig</i>	<i>erin</i>	*+	+	+(n)In	<i>kenit</i> +	<i>yan-, kaçıt-</i>	Ø
Sayan T.	* <i>kol</i>	<i>erin</i>	belirtiler	Ø	+NIn	* <i>bod</i> +	* <i>yan-</i>	+
Yenisey T.	* <i>kol</i>	* <i>erin</i>	Ø	Ø	+NIn	* <i>bod</i> +	* <i>yan-</i>	+
Altayca	* <i>kol</i>	<i>erin</i>	Ø	Ø	+NIn	* <i>bod</i> +	* <i>yan-</i>	+
Fu-yü T.	<i>elih</i> 'avuç içi'	Ø	Ø	Ø	+NIn	* <i>bod</i> +	* <i>yan-</i>	
Sarı Uygurca	<i>ilij, elig</i>	<i>damsay</i>	belirtiler	Ø	+NIn	* <i>bod</i> +, * <i>ö:z</i> +	* <i>yan-</i>	+
Lena T.	<i>ili:</i>	<i>uos</i>	+	+	Ø	<i>beye</i> +	<i>töñin-</i>	Ø
Çuvaşça	<i>añ</i>	<i>tuta</i>	sadece * <i>ö:</i>	Ø	+(n)In	<i>ñi</i> +	<i>tavriñ-</i>	Ø (?)
Halaçça	<i>el</i>	<i>dudaq</i>	+	+	*+(U)In ³¹	* <i>ö:z</i> +		Ø
Salarca	<i>el</i>	<i>ɖodah</i>	belirtiler	+	+niyi	* <i>ö:z</i> +	* <i>yan-</i>	+
Türkmençe	<i>el</i>	<i>do:ɖak, erin</i>	+	Ø	+(n)In	* <i>ö:z</i> +	* <i>kaçıt-</i>	Ø ~ (+)
Azerice	<i>el</i>	<i>ɖodağ</i>	belirtiler	+	+(n)In	* <i>ö:z</i> +	* <i>kaçıt-</i>	Ø ~ (+)
Türkiye T.	<i>el</i>	<i>dudak</i>	belirtiler	+	+(n)In	<i>kenit</i> +	<i>dön-</i>	Ø ~ (+)
Modern Uygurca	* <i>kol, *elig</i>	<i>kelpuk, lev</i>	Ø	(+)	+(n)In	* <i>ö:z</i> +	* <i>kaçıt-, *yan-</i>	+
Diğer Merk. T.	* <i>kol</i>	* <i>erin</i>	Ø	Ø	+(n)In	* <i>ö:z</i> +	* <i>kaçıt-</i>	+

31 Ön damaksız geniz sesi ile (bkz. Doerfer 1988, s. 79)

Tablo 6. Doğu : Batı Türkçesi ayrımı

	2. çoğul kişi	'değil'	yıldız : yultuz	'bitmek' vs. (smrl.)	'bin' ³²	'ağaç'	et- y. cыл.	'yirmi'
Eski Türkçe	+z	ermez	+	büt-	buη	(y)ıgac	Ø	y(e)girmi y(e)girme
Lena T.	*+z	*bo:lmadoł	+	büt-	*muη	mas	Ø	*sti:r-be
Sayan T.	*+lAr	*ermez	(+)	büt-	muη	*yğac	Ø	Tuv. çe:rbi
Yenisey T.	*+lAr	nimes 'değil'	(+)	* büt-	muη	*(h)ağac	+	Hks. çibırgı Şör. çegirbe
Fu-yü T.	*+lAr		Ø	fyt-, p'üt-, pit- vs.	muη	*(h)ağac	+	cibir
Altayca	*+lAr	*ermez	Ø	büt-	muη	*(h)ağac	+	ci:rme
Sarı Uygurca	*+lAr	*ermez	+		muη, muη	*yğac	+	cırma, yigirmi
Salarca	*+lAr	*ermez	Ø	bit-	miη	*(h)ağac	+	yigirme, yigirmi
Modern Uygurca	+z, *+lAr	*ermez	+	püt-	muη, miη	*yğac, *yğac	(+)	*yegirme, jigirma
Kırızca	+z, *+lAr	*ermez	Ø	büt-	miη	*yğac	+	cırma
Kazakça	+z, *+lAr	*ermez	Ø	büt-	muη	*(h)ağac	+	jırma
Çuvaşça	*+z	*ermez	Ø	pët-	pin	*(h)ağac	Ø	şirëm
Tatarca	+z	*teğil	Ø	bët-	mëη	*(h)ağac	+	yégërmë
Türkmençe	+z	*teğil	Ø	bit-	müη	*(h)ağac	+	yigrimi
Türkiye T.	+z	*teğil	Ø	bit-	bin	*(h)ağac	+	yirmi
Halaçça	+z	da:g	Ø	bit-	miηk, min	hağac	+	yiyirmi

32. Bu sayı, Lena grubu Türk dillerinde (Dolganca tı:haçça, Yakutça tıhı:nça) ve Sayan Türkçesinden Karagaşçada (tısiççi) Rusçadan kopyalanan bir kelime ile yer değiştirmiştir.

Tablo 7. Kuzey Türkçesi ve ilişkili bölgeler

	t. 1. ş. iy.	'saç'	*i:d(u ber)- 'göndermek'	*+(I)ncI s. s. e.	patlayıcı aykırıl.	'ağlamak'	'göbek'
Eski Türkçe	+(X)mXz	saç	i:d(u ber)-	Ø	(+)	(y)ıgla-	kindik
Çuvaşça	*+(X)mXz	śiś	*i:d-	Ø	Ø	yër-	*kö: bek
Lena T.	+Blit	*saç	*i:d-	Ø	+	ita:-	ki:n
Sayan T.	+(I)vIs	Kgs. çe''ş	*i:d-	Ø	+	ıgla-	Tuv. hin(dik) Kgs. hin
Yenisey T.	+(I)bIs	*çaç	*i:d-	+	+	ıgla-	*kin(dik)
Fu-yü T.	+(I)bIs	şaş		+	+	culgr-, yığt-	kindik
Altayca	+(I)bIs	çaç	*i:d-	+	+	ıgla-	kin(dik)
Kırızca	+(I)bIs	çaç	*i:d(u ber)-	+	+	ıgla-	kindik
Tatarca	+(I)bIs	çeç	*i:du ber-	+	Ø	yıla-	këndek
Sarı Uygurca	+(I)η	şaj ~ saj		+	+	(y)ıgla-	
Salarca	[+(I)η]	*saç		+	Ø	yığla-, (yagla-)	*kindik
Kazakça	+(I)mIz	şaş	*i:d(u ber)-	+	+	jıla-	kindik
Modern Uygurca	+(I)mIz	çaç (edb.) ~saç (ağz.)	*i:du ber-	+	Ø	jıgla-	kindik
Türkmençe	+(I)mIδ	saç	*i:du ber-	+ ~ diğer.	Ø	agla-	*kö: bek
Türkiye T.	+(I)mIz	saç	Ø	+	Ø	agla-	*kö: bek
Halaçça	*+(X)mXz	saç		+ ~ diğer.	Ø	hıgla-	kindik

